

: પ્રકાશક :
સાધના પ્રકાશન મંદિર

વ્યવસ્થાપક—

શાલ્ય મોતીચંદ દેપાળભાઈ ગુડકા
કે. દિગ્વિજય પ્લોટ, શેરી નં. ૪૬
જામનગર (સૌરાષ્ટ્ર)

પીર. સ. ૨૪૯૩

નિ. સં. ૨૦૨૩

પાપ સદ ૧૫

સુધારેલાં વિગત

૫૦૦ પૃષ્ઠ

: મુદ્રક :

મનિપાલ જનનપાલ ચાવ
શ્રી નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,
૬ વીક્ટોરિયા રોડ, જામનગર

॥ ૐ શ્રી શંભુશ્વર-પાર્શ્વનાથાય નમઃ ॥

પ્રકાશકનું નિવેદન

“ધર્મ” મીમાંસા” નામનું આ પુસ્તક ‘સદ્ગુણ સાધના’ નામના પુસ્તકનો જ એક વિભાગ છે. આ પુસ્તકમાં નમસ્કાર ભાવ, શ્રી નવકારનો મહિમા, ગૃહસ્થધર્મની યોગ્યતા માટેના સદ્ગુણો, સર્વવિરતિ રૂપ સાધુધર્મની યોગ્યતા માટેના સદ્ગુણો, મુદ્ધિગમનની યોગ્યતા માટેના સદ્ગુણો : સમા, દયા, મૃદુતા, સત્યતા, ઋણુતા, અચેરતા, મુક્તાતા, બ્રહ્મરતિ, સદ્વિદ્યા, નિરીહતા-નિરપૃહતા આદિ સદ્ગુણોને કેળવવા માટેના નયા તેને જીવનમાં આત્મસાત્ કરવા માટેના સરમ અને અસરકારક ઉપાયો બતાવવામાં આવ્યા છે. ત્યાર બાદ ‘અંતરંગ મહારાજ્ય’-એ નામના વિભાગમાં ઉત્તમ રાજના હૃદાન્ત દ્વારા ચારિત્રધર્મની પ્રાપ્તિ અને તેને પાર ઉતારવાના ઉપાયો દર્શાવવામાં આવ્યા છે : ઉપરાન્ત ધર્મનું મૂળ મૈત્ર્યાદિ ચાર ભાવનાઓ, ધર્મની વ્યાખ્યા, ધર્મની ઓળખ, સામાયિક ધર્મ, ધર્મનો પ્રભાવ, સામાયિક અને નમસ્કાર, આત્મજ્ઞાન સૌથી શ્રેષ્ઠ કેમ?, તેમજ વિચાર અને વર્તન આદિ મનનીય વિવિધ સામગ્રી રજુ કરવામાં આવી છે.

પુસ્તક નાનું હોય તો તે ગમે ત્યાં અને ગમે ત્યારે સુસાક્ષી આદિમાં પણ ચિન્તન-મનન માટે ઉપયોગી બની

વન્દન સૂત્રની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—‘ધર્મ’ પ્રતિ મૂલમૂતા વન્દના’
અર્થાત્—ધર્મ પ્રત્યે લઈ જનારી મૂલભૂત વસ્તુ વંદના છે—
નમસ્કાર છે, કારણ કે—તેના વડે ઉત્પન્ન થતો ભાવોદ્ભાસ
આત્મક્ષેત્રમાં ધર્મપ્રશંસા—ધર્મના બહુમાન રૂપી બીજને, વાવે
છે, ‘ધર્મચિન્તાદિ રૂપ અંકુરાઓ પ્રગટાવે છે, ધર્મશ્રવણ
અને ધર્મ આચાર રૂપ શાખા—પ્રશાખાઓનો વિસ્તાર કરે છે
તથા સ્વર્ગ અને મોક્ષના સુખોની પ્રાપ્તિ રૂપ ફૂલ અને
ફળને આપે છે.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રની શરૂઆત ‘નમો’ પદશી થાય
છે, જે જ જોની જોક મહાન વિશેષતા છે. આ ‘નમો’
પદ પામશાસ્ત્ર, મંત્રશાસ્ત્ર અને તાંત્રશાસ્ત્ર—જો ત્રણેયની
દક્ષિણ સ્વસ્થમય છે.

મંત્રશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ ‘નમો’ એ શોધનખીજ છે; એટલે શરીર, મન અને આત્માની શુદ્ધિ કરવામાં તે અતિ ઉપયોગી છે.

મંત્રશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ ‘નમો’ એ શાન્તિક અને પૌષ્ટિક કર્મને સિદ્ધ કરનારું પદ છે, તેથી ‘નમો’ પદથી પ્રયોજાયેલું સૂત્ર શાન્તિ અને પુષ્ટિને લાવનારું છે.

વળી, નવધારની આદિમાં રહેલ આ ‘નમો’ પદમાં ઓમ્ પદ્મ છંપાયેલો છે. તે આ પ્રમાણે, ‘નમો’ પદમાં ન્+અ+ન્+ઓ-એ ચાર વર્ણો છે. હવે તે વર્ણોને જો ઉલ્લાસવામાં આવે, તો ઓન્+અન્+એવો ક્રમ થશે. તેમાંના પ્રથમ એ વર્ણોના સંયોજનથી ઓમ્ ની નિષ્પત્તિ થાય છે.

સંસ્કૃત મનઃ પદના ‘મ’ અને ‘ન’ અક્ષરોનાં જો વિપર્યય કરવામાં આવે, તો નમઃ પદ થઈ જાય છે. એનો અર્થ એ છે કે-ત્યારે આપણું બહિર્મુખ મન આંતરમુખ બનશે, એટલે કે-ખાફા સંસાર તરફ દોડતું મન આંતર મુખ થશે, ત્યારે આ નમો પદ પ્રગટશે.

થી નમસ્કાર મહામંત્રમાં આ નમો પદનું છ વખત સ્મરણ કરાયું છે. આ નમો પદમાં ઘણા ગંભીર ભાવો છંપાયેલા છે. જેમ કે-‘નમો’ એટલે વિશુદ્ધ મનનો નિયોગ, મનનું શુદ્ધ પ્રવૃત્તિધાન, વિનય-કપાલથી વિરમવું અને સાંસારિક ભાવોમાં દોડતા મનને રોકવું.

વળી આ નમો પદ સન્માન, શ્રદ્ધા, ભક્તિ અને આંતરિક બહુમાનસૂચક પદ્મ છે. વિશેષ પરિચયમાં નમો એ

સમર્પણ-ભાવસૂચક છે અને જોથી પણ વિશેષ પરિચયમર્મ
 નમો સર્વ સમર્પણ-ભાવસૂચક છે, તેથી પણ જો આગળ
 વર્ધાને કહીએ, તો નમો બીનશસ્ત્રી સર્વ સમર્પણભાવનું
 સૂચક છે.

નમો પદમાં શ્રી પંચપરમેષ્ઠિઓ પ્રત્યેના પ્રમોદભાવ
 રહેલો છે. જ્યાં પ્રમોદભાવ છે, ત્યાં અનુમોદનાના બીજ-
 માંથી સર્વ સમર્પણ-ભાવનું વૃક્ષ ઉગે છે. જેમ પ્રમોદ-
 ભાવ નમસ્કારના પર્વાય છે, તેમ સમર્પણ-ભાવ પણ
 નમસ્કારના પર્વાય છે.

જ્યારે શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ પ્રત્યે બીનશસ્ત્રી સર્વ સમર્પણ
 ભાવ પ્રગટે છે, ત્યારે આપણામાં રહેલા પશુન્ય રૂપ દુર્ભાવો
 વગરનું અધોમુખી યતનન્ય ચિદ્ભવ તરફ ઉર્ધ્વમુખ સહ-
 બાવે પ્રગટે પડે છે. આપણા બીજે જ્યાં ભાવપ્રવાહને ઉભે
 આદર્શવત્ત્વ જગજ્ઞ બધા શ્રી પંચપરમેષ્ઠિઓમાં છે, પરંતુ
 આ બધામાં કાર્યકારી 'નમો' પદની આદર્શણ અદ્વિત મુખ્ય
 કારણ છે.

સર્વ સમર્પણ-ભાવ એ નમસ્કારની પરાક્રમ છે, પરંતુ એ અન્નેનું મૂળ 'નમો' પદમાં રહેલું છે.

શ્રી પંચપરમેષ્ઠિઓની મહા વિજ્ઞાનો પ્રવાહ તો વહી જ રહ્યો છે, પરંતુ આપણા આત્મામાં પ્રકાશ કરવા માટે 'નમો' પદનું ભટક ઉપાડવું જોઈએ.

શ્રી પંચપરમેષ્ઠિઓનું મહત્ત્વ ધળું છે, પરંતુ તેમના મહત્ત્વનો લાભ આપણને અપાવવાનું સામર્થ્ય 'નમો' પદમાં સમાયેલું છે, તેથી સાધકો માટે તો નમો પદનું વિશેષ મહત્ત્વ છે.

ટંકાણમાં આ 'નમો' પદ મોક્ષની કુંચી છે.

'નમો' પદમાં કર્મયોગ, ભક્તિયોગ અને જ્ઞાનયોગ - એમ ત્રણેયનો સંગ્રહ ધર્મ જાય છે. નમસ્કાર પ્રીતિ રૂપ છે, તે અંશમાં તે કર્મયોગ છે; તે ભક્તિ રૂપ છે, તે અંશમાં ભક્તિયોગ છે અને તે જ્ઞાન રૂપ છે, તે અંશમાં જ્ઞાનયોગ છે. શબ્દ અંશમાં કર્મયોગ, અર્થ અંશમાં ભક્તિયોગ અને જ્ઞાન અંશમાં જ્ઞાનયોગ છે. નમસ્કાર શબ્દ, અર્થ અને જ્ઞાન ત્રિતય રૂપ છે. શમ, દમ અને તિતિશાપૂર્વક 'નમો' પદનો આરાધક વિવેક, વિચાર, વૈરાગ્ય, ઉપરાન્ત શ્રદ્ધા, સમાધાન અને સુમુશુલ્લ તથા શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસન, સ્વચિંત્ન અને તે સહિત નિર્વિકલ્પ મમાધિ રૂપ અવસ્થા મેળવે છે. નમસ્કાર એ વિષયવિસ્મૃતિ રૂપ લય યોગ પણ છે. નમસ્કાર વડે મનનું બુદ્ધિમાં અને બુદ્ધિનું આત્મામાં વિલિનીકરણ થાય છે, તેથી તે સમર્પણ યોગ પણ છે.

‘નમો’ એટલે ચૈતન્યને નમવું અને પુદ્ગલને ન નમવું, પુદ્ગલથી પાછા ફરવું અને આત્મા તરફ જવું, બહિર્મુખ વૃત્તિને છોડવી અને અંતર્મુખ વૃત્તિને ધારણ કરવી, બાહ્ય તરફ વલણ ઉઠાડીને રાખવું અને આંતર તરફ વલણ અનુમોદનાતું રાખવું, બાહ્ય જગતને અશરણ ભૂત માનવું અને આંતર જગતને શરણભૂત માનવું. ‘નમો’ એટલે ‘નમમ’-સંયોગસંબંધથી મળેલ વસ્તુ મારી નથી -એમ માનવું અને અસંયોગી આત્મા તથા તેના શુભોમાં ‘જાહે’-‘મમ’ શુદ્ધિ ધારણ કરવી, ‘નમો’ એટલે બહિર્મુખ પ્રાણનો નિરોધ અને અંતર્મુખ પ્રાણનું ધારણ અથવા બાહ્ય ભાવનો રોક, આંતર ભાવનો પૂરક અને આત્મભાવનું સ્થિરીકરણ. ‘નમો’ એટલે પર-રૂપી નાસ્તિત્વ અને સ્વ-રૂપી અસ્તિત્વ-એ ભાવની આરાધના અથવા બાહ્યથી શૂન્ય થવું અને આંતરથી પૂર્ણ થવું. ‘નમો’ પદનો સંતત અભ્યાસ નિર્વિકલ્પ સમાધિને અપાવે છે.

‘નમો’ ભાવનો વિકાસ એટલે સદ્ગુણ મલનો દ્વાસ, તથાબદ્ધત્વનો વિકાસ, વિષયરસથી વિમુખતા, પરમાત્મ-તત્ત્વની સમુખતા, અનુકૂલતાનો સંકલ્પ, પ્રતિકૂલતાનું વિસ-ર્જન, અસહાયતાનું પ્રગટન, સંરક્ષણનો વિશ્વાસ, સર્વસ્તનું દાન, અંતરાત્માનું સમર્પણ, નમ્રતાનો ઝરો, વિવેકનો દીપક, શિવનગરીનો રાજમાર્ગ, કર્મતાળાની આવી અને આનસિક શાન્તિનો અમદૂત.

‘નમો જગિદ્ગણે’—એ પદ્યની પ્રભુના આરેય અતિ-શયોની સ્તુતિ થાય છે. કોપાદિ ભાવશત્રુઓનો મધુ નાશ કરનારા દોષાથી અપાયાપગભાતિશય. પ્રભુ ‘અહંત્’ પ્રભુ-વૃનપૂલ્ય દોષથી પૂજ્ઞતિશય અને પૂજ્ઞતિશયમાં હેતુ, જ્ઞાન અને વચન દોષથી પ્રભુનાં જ્ઞાનાતિશય અને વચનાતિશય, પ્રજ્ઞ અકલ્પ થઈ જાય છે. આથી શ્રી અરિહંતાના નમસ્કારમાં આરેય અતિશયોની સ્તુતિ પણ આવી જાય છે. ‘નમો’ એ અવકાશમાં અર્ધાત્ અત્યંત લગુતાસ્વરૂપ ભાવ છે, તેથી તેમાં ધર્મસત્તાને સંપૂર્ણ સમર્પણ આવી જાય છે.

નવકારને ગળનારો દીન ન હોય. પ્રભુની ઓગળાણ શતાંની સાથે જ ગંધી દીનતા ચાંલી જાય છે. પ્રભુ એટલે અનંત સામર્થ્યવાન અને અનંતંવીર્યવાન, આત્મા અનંત સામર્થ્યનો ભંડાર છે—એવી સમગ્ર નવકારથી પ્રાપ્ત થાય છે. નમસ્કાર જેને કરવામાં આવે છે, તે પરિમેષ્ટિઓ પણ નમસ્કાર પ્રદે જ પરમ પદે પહોંચેલા છે. તેથી નવકારમાં પરમ સામર્થ્યવાન આત્મા અને સામર્થ્યને પ્રગટાવવાનું

સાધન—એ જાને વસ્તુઓ રહેલી છે. સાધ્ય પરમાત્મા છે અને સાધન નમસ્કાર છે. નવકાર વડે ધર્મવૃક્ષનું મૂલ સ્ત્રીચાય છે, ધર્મનગરનાં દ્વાર ખુલે છે અને ધર્મપ્રાણદનો પામે નંખાય છે. ધર્મ જગતનો આધાર, ગુણરત્નોનું નિધાન અને ધર્મ રૂપી અમૃતરસનું મૂલ શ્રી નવકાર છે. શ્રી નવકારને ધારણ કરનારો ઉપશમરસને પામે છે, સંવેગરસને મેળવે છે, નિર્વેદભાવને પામે છે તથા અનુકંપા અને આસ્તિક્ય ગુણનો સ્વામી બને છે.

નમસ્કારભાવ એ મંગલ છે, જ્યારે અહંકારભાવ એ અમંગલ છે. નમસ્કારભાવ એ અહંકારભાવનો પ્રતિપક્ષી છે. અંધકારનો નાશ પ્રકાશ વડે થાય છે. નમસ્કારભાવ રૂપી પ્રકાશ અહંકારભાવ રૂપી અંધકારનો નાશ કરે છે. નમસ્કારભાવ એ અહંકારભાવ રૂપી પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત પણ છે. ધર્મનું મળા દ્રવ્ય છે અને પાપનું મૂલ અભિમાન છે. નમસ્કારભાવ વડે નિંદાદિ અને ક્રોધાદિ તથા રાગાદિ અને નિંદાદિ ગર્વ પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત થાય છે. એ રીતે નમસ્કાર વિવિધ ઉપાય પણ છે, સ્વાધ્યાય રૂપ પણ છે, ધ્યાન રૂપ પણ છે અને કર્મ નિર્મલિ રૂપ પણ છે.

મન તથા બુદ્ધિના વ્યાપારોને વિશે અસદ્ અભિનિવેશ, એ કર્મબંધના મુખ્ય હેતુઓ છે. નમસ્કાર એ દ્રવ્ય-ભાવ ઉભય-ના સંકોચ રૂપ હોવાથી પાપનાશક છે તથા ધર્મપ્રશંસા, ધર્મબદ્ધમાન અને ધર્મના આદર રૂપ હોવાથી ત્રી મંગલોમાં ઉત્કૃષ્ટ મંગલ છે.

‘નમો’ વડે અશુભ આશ્રવનો નિરોધ થાય છે એટલે તે અંશમાં સંવર થાય છે તથા તેના વડે શુભાશ્રવનું સેવન થતું હોવાથી શુભાનુભવી પાપનું ઉપાર્જન પણ થાય છે. વળી ‘નમો’ વડે ધર્મનો વિનય તથા ધર્મીનું બદ્ધ-માન થતું હોવાથી કર્મની નિર્જરા પણ થાય છે. વિનય અને બદ્ધમાન એ અભ્યતર તપના જ પ્રકારો છે. આ રીતે ‘નમો’થી શુભાશ્રવ, સંવર અને નિર્જરાના-એ ત્રણેય સધાય છે, તેથી શાસ્ત્રોમાં ‘નમો’ને નવું ધર્મશાસ્ત્રોના નીચોડ રૂપ કહેલ છે. ધર્મશાસ્ત્ર કર્મનું બળ જળરજસ્ત વર્ણવે છે. તે કર્મનું બળ પણ ‘નમો’ પામે અપંગ બની જાય છે, કેમ કે-તેમાં કર્મક્ષયનું પ્રબળ કારણ શુદ્ધ ધર્મનું સ્વરૂપ શુભપણે રહેલું છે.

મનની બહિર્મુખ વૃત્તિઓને અંતર્મુખ બનાવવાનું અને એ વૃત્તિઓને બુદ્ધિમાં લય કરવાનું પરમ સાધન ‘નમો’ પદ છે. ‘નમો’ પદ જોને પરિણામ પામે, તેને બધી વિદ્યા-ઓ, બધી લક્ષ્મીઓ અને બધા સદ્ગુણો શોધના આવે. જીવન જીવવાની કળા ‘નમો’ પદના આરાધનથી સાંપડે છે. સત્પુરુષોની કૃપા પ્રાપ્ત કરવાનું અને સદ્ વસ્તુઓને

નીકટ લાવવાનું પરમ સાધન પણ ‘નમો’ પદની આરાધનામાં રહેલું છે. ‘નમો’ પદથી તત્ત્વાર્થદર્શન અને તત્ત્વાર્થસંજોધ પ્રાપ્ત થવા સાથે તત્ત્વાર્થરમણતા પણ સિદ્ધ થાય છે. ‘નમો’ પદની આરાધના વડે અપૂર્વ સહનશીલતા, વિશુદ્ધ સંયમ અને બાહ્ય-અંતર ઈચ્છાનિરોધ રૂપ પરમ તપની પ્રાપ્તિ પણ સુલભ બને છે અને એ બધાં ઉત્કૃષ્ટ મંગલ રૂપ છે.

‘નમો’ એટલે દ્રવ્ય-ભાવ સંકોચ. વ્યવહારમાં તેને ‘કરજોડ’-‘માનમોડ’ શબ્દોથી પણ કહેવામાં આવે છે. ‘કરજોડ’ એ દ્રવ્યસંકોચ રૂપ છે અને ‘માનમોડ’ એ ભાવસંકોચ રૂપ છે. દ્રવ્યથી કાચાને અને વચનને સંકોચવા, નમ બનાવવા અને વિનયને પ્રગટ કરે તેવી રીતે પ્રવર્તવાના બાવથી મનને નમાવવું, સંકોચવું અને પરમાત્મભાવમાં વિલીન કરવું.

‘નમો’ પદનું સ્મરણ મરણને છતનાડું છે, પરંતુ

એ ‘નમો’ પદ કેને ? પાંચ પરમેષ્ઠિઓને. પરમેષ્ઠિઓ

પરમ પદે બીરાજમાન છે. ‘નમો’ પદના સ્મરણથી પરમેષ્ઠિ-

પદને તેઓ પામ્યા છે, તે ‘નમો’ પદનું સ્મરણ મરણને

છતનાડું છે. જે નમસ્કારભાવની આરાધનાથી સાધુઓ સાધુ

બને છે, ઉપાધ્યાયો ઉપાધ્યાય બને છે, આચાર્યો આચાર્ય

બને છે, અરિહંતો અરિહંત બને છે અને ત્રિલોકી સિદ્ધ

બને છે, તે નમસ્કારભાવ કેવો હશે ?-એનો વિચાર કરતાં

કરવાંજા મિથ્યાત્વની, રાગ-દ્વેષની, ક્રોધ, માન, માયા અને

લોભની, તેમજ નવ નોકપાયની ગ્રન્થીઓ છેદાઈ-તેદાઈ જાય

છે અને આત્મા શુદ્ધ નિર્મલ સ્વરૂપવાળો બની જાય છે.

.. નમો-જમો-દમો-શમો-ગમો-રમો, એ છઠ્ઠો શબ્દો

પરસ્પર સંબંધવાળા છે. જેમ કે-નમ્યો તે જ કહેવાય, કે

જે જમ્યો હોય. જમ્યો હોય, એટલે બીજાના અપરાધને

સંહન કરતાં અને પોતાના અપરાધોની માફી માંગતાં શીખ્યો

હોય. જમ્યો તે કહેવાય, કે જે પોતાના મન અને ઇન્દ્રિ-

યોની પ્રેરનાર હિંમતી હોય. દમ્યુ એટલે એવી રીતે જીવણું કે છકાય

જીવમાંથી કાઢીને પણ ફરીથી પીડાકારક ન થવાય. શમ્યો

તે કહેવાય, કે જે ઇન્દ્રિયો અને મનને આસંધન તરફ

પ્રેરનાર હિંમતીથી રહિત થયો હોય. રમ્યો હોય એટલે

શાન્ત થયો હોય અને હિંમતીરહિત બન્યો હોય. હિંમતીરહિત

બન્યો તે કહેવાય, કે જેને આત્મા ગમ્યો હોય, એક

આત્મતત્ત્વ પ્રત્યે જ રૂચિવાળો બન્યો હોય અને મુખનો પુંજ

એક આત્મા જ છે-એવા તત્ત્વનિર્ણય ઉપર આગ્યો હોય.

રૂપ છે અથવા મત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થ્ય સ્વરૂપ પણ છે.

નમસ્કારનો ભાવ એ જીવંત મુક્તિ છે. નમ્રતાની સિદ્ધિ એ જ આપણા માટે વર્તમાન સિદ્ધિ છે. સર્વ લીધે કર ભગવંતો અને ગણધર ભગવંતો એ જ ભાવની આરાધના કરીને સિદ્ધિ અને મુક્તિ પામ્યા છે. નમસ્કારભાવની આરાધના એ પરમ મંગલ છે, લોકમાં તે સર્વથી ઉત્તમ છે, અને જ્ઞાનને તે પરમ શરણુભૂત છે. ‘નમો અરિહંતાયુ’ એ પરમ પદમાં દુષ્ટતા ગર્હી, મુદ્દવાનુમેદના અને ચતુઃપાણી એવાં છે. દુષ્ટતા ગર્હી એ પરમ મંગલ છે, અને એ પરમ લોકોત્તમ છે અને ચતુઃશરણુગમન અનિવારક છે. અથવા ‘નમો’ પદ મંગલ વાચક છે, ‘અરિ’ પદ લોકોત્તમ વાચક છે, અને ‘તાયુ’ પદ વાચક છે. આર વચ્ચે મંગલ છે, લોકમાં તે અને જ્ઞાનને તે શરણુ છે. એ આરથી અવચ્ચ છે અને એને દોરીને ધીજી કોઈ વસ્તુ અપ્પવણ

ત્રિભુવનપૂજ્યત્વ પ્રગટતું નથી. જીવત્વ સામાન્યને ઉદ્દેશીને મૈત્રી છે, નિઃશયથી સિદ્ધત્વ અને સ્વરૂપથી ગુહ્યત્વને ઉદ્દેશીને પ્રમોદભાવ છે તથા કર્મબદ્ધત્વ અને દુઃખાનુભૂતિત્વને ઉદ્દેશીને કંટલાભાવ છે. તે બાવેા સર્વજીવવિષયક છે, માટે જ પરમ મંગલ, પરમ લોકોત્તમ અને પરમ શરંભ છે.

પોતાના નાના દોષોને મોટા અને બીજાના નાના ગુણોને મોટા તરીકે જોવા અને એથી વિરુદ્ધ પોતાના મોટા ગુણોને નાના અને બીજાના મોટા દોષોને નાના જોવા, એ સાચો નમસ્કારભાવ છે. સાચો નમસ્કારભાવ એ નિકટભયથી જીવની નિશાની છે. બીજાના ગુણ અધિક અને મોટા દેખાય તે નમસ્કારભાવનો વિસ્તાર છે અને પોતાના દોષ અધિક અને મોટા દેખાય તે નમસ્કારભાવનું ઉંડાણ છે. એથી નમસ્કારભાવ વટે જીવાદિ તત્ત્વોના જ્ઞાનની સૂક્ષ્મ પ્રતીતિ અને અનુભૂતિ વધતી જાય છે.

સપ્તગી આરાધનાનું મૂળ નમ્ર વૃત્તિ છે. પ્રભુએ સપ્રતિકમણ ધર્મ દર્શો છે, તેની પાછળ પણ એ જ રહસ્ય છે. જીવો પ્રત્યે આક્રમણ તે અધર્મ છે. આક્રમણ એ અનુચોગે પણ ઘમું દોષ તો તેનાથી પાછા કરવું અર્થાત્ પ્રતિક્રમણ કરવું તે ધર્મ છે. ધર્મના સાધકે આક્રમક નહિ પણ પ્રતિક્રમક બનવાનું છે. સ્વ એટલે આત્મા, તેનું સંરક્ષણ તો જ યાય કે-ચદા નમ્ર વૃત્તિ ટકી રહે. જો ધર્મનો વિરાટ મહિમા જેઓના ખ્યાલમાં સદૃજ પણ આવે, તો તેઓ

અને કર્મ હોય, પણ જો ક્રિયા ન હોય તો ફળ ન મળે. મધ્યગિન્દુ આત્માએ એટલે કર્તાએ કર્મની સાથે એકતા સાધવાની છે. નમસ્કારની ક્રિયાથી સ્વરૂપનું સંધાન થાય છે. લોક-લોકોત્તર ઉભયમાં નમસ્કાર વૃત્તિવાળા જ સફળ થાય છે. અધ્યાત્મસાધનાનું લક્ષ્યગિન્દુ સ્વરૂપાનુસંધાન તરફ હોય છે. બીજી બધી વસ્તુઓ સ્વરૂપાનુસંધાનમાં સહાયકારી-આલંબનમૂળ હોય છે. આત્મલક્ષી સાધના જેમ જેમ લગતી જાય છે, તેમ તેમ તે વ્યક્તિના જીવનમાં બાહ્ય રસ ઝાઝો થતા જાય છે. સર્વ કાર્યોમાં તેનું લક્ષ્ય પરમાત્મા હોય છે. તેના ઉચ્ચાર, નિગાર અને આચાર ત્રણેય તદ્દત મળી જાય છે.

તથા—“ અહં પ્રભો ! નિર્ગુણ ચક્રવર્તી, કરો દુરાત્મા હતકઃ
સપાત્મા । ” અને પતિતથી પણ પતિત, અધમ, પરનિન્દક,
પાપી, નિમકહરામી, વિષયી, ઉદરભરી અને લાંપટ તથા—

હું આવગુણનો એમરડો છું, ગુણ તો નહિ લાવડેશ.
કાજળથી પણ સામળા છું, મારા મનના પરિણામ;
તું તો કશ્ચરસ ભર્યો છું, તું સહુનો હિતકાર રે.
જિન છું, મુજ પાપીને તાર.

—એવી રીતે પાતાની જાતને અતિ અધમ અને શ્રી
અરિહંતને અતિ ઉત્તમ સમજવી અતિ આવશ્યક છે. પાતાની
અધમતા અને શ્રી અરિહંતની ઉત્તમતા, એ બંનેની સાચી
ગમજાણના બળે શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર શીઘ્રપણે સિદ્ધ કરી
શકાય છે.

સ્વ-અભિન્ન પરમાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ એ લક્ષ્ય છે
અને સ્વ-અભિન્ન પરમાત્મસ્વરૂપ એ આદાંગન છે. ‘નમો
અરિહંતાય’ એ પદમાં શ્રી અરિહંતા આદાંગન રૂપ છે. તેઓને
નમસ્કાર કરવા દ્વારા અદિરાત્મભાવના ત્યાગ થાય છે, અંત-
રાત્મભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે અને સ્વ-આભન્ન પરમાત્મ-
ભાવનું રૂપ પ્રાપ્ત થાય છે. અદિરાત્મભાવ રૂપી અનુભવ હાર
અંતરાત્મભાવ રૂપી અનુભવ પદ્ધતી પરમાત્મભાવ રૂપી અનુભવ
સિદ્ધિવાળી રીત, એ અરિહંતાના નમસ્કારનું કારણ છે. શ્રી
અરિહંતાને નમસ્કાર તરફ શ્રી અરિહંતાના નમસ્કાર એ
જાતને પ્રકટના અર્થ રહે છે. શ્રી અરિહંતાને નમસ્કાર કરી

શ્રી નવકાર મહિમા

શ્રી નવકાર મહામંત્ર એ સારની પોટલી છે, રત્નની પેટી છે અને સર્વ ઈષ્ટનો સમાગમ છે.

આરૂઠિક મંત્ર જેમ સર્પના વિષનો નાશ કરે છે, તેમ શ્રી નમસ્કારમંત્ર સમસ્ત પાપ રૂપી વિષનો નાશ કરે છે.

પરસોડના માર્ગે પ્રયાણ કરતા જીવ રૂપી મુસાફરને આ લોક રૂપી ઘરમાંથી નીકળતી વેળાએ શ્રી નવકારમંત્ર એ પરમ બાધાનુકૂળ છે.

શ્રી નવકારના પ્રભાવથી શોરો રક્ષક બને છે, પ્રદોષ અનુકૂળ કરે છે અને અપશુકનો શુભ શુકન રૂપ બની જાય છે.

ત્રણ બુદ્ધિમાં સંકેતા ત્રિલોકી ગુરો, અગુરો, વિદ્યાધરો તથા મનુષ્યો ગુપ્તાં, જાગતાં, બેસતાં, ઉડતાં કે દડતાં-ફરતાં શ્રી નવકાર મહામંત્રને પાઠ કરે છે.

શ્રી પંચપરબ્રહ્મ નવકાર એ બ્રહ્માનુરાગનું પ્રતીક છે. અનર્થી એ બ્રહ્માનુરાગ ન હોય તો જાગે છે અને જો તે જાગે તો મરે છે અને જે જે મરે તે અર્થે બીજા જે અર્થે મરે તે મરે છે.

અર્થાત્ નવકારે બ્રહ્માનુરાગ, વિદ્યાનુરાગ, વિદ્યાનુરાગ અને વિદ્યાનુરાગ પદ્ધતિ નવકાર રૂપી વિદ્યાનુરાગ

સી પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર છે. તેથી આર્ચાનુકરિણથી જુનિયાથી
માંથી સમ્બમણિ, રેગરણિ, ચરંનિરણિપર આદિ તમામ
છોવાની આરાધનામાં સી પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર એ પરમ અર્થ છે.

એ અધોરત લીલાથી, મુર્ખથી, લંકાથી કે પીલ પીલ
પાત્ર તેજાથી તમા નથી પામો, તે અધોરત પદ નમનાતમા
તેજ પડે આજન તમા પામે છે

તે મિત્ર ! એ તારું મન નમનાતનુ પાત્ર કરવામાં
લક્ષ્મી નથી રહ્યું. તો વિનાશ મુખી આપણુ કોણ
તપ્ત કર અને આગિમાં વિચરેનુ છુ રહી છે ? તરું
નમનાતમા પાત્ર વિના તે તપ્ત વિના છે

આ નમસ્કાર એ જામ રખો તપ્તમા આરં, તે
જામ ભર ભડુ જામને આજારો રૂબ છે અને એ તે
પ્રાત્ર રખો તપ્તમા આરં, તે આજ ભર દુષ્ટિને
આજારો રૂબ છે રૂબ એ તે આજણ રખો તપ્તમા
આરં, તો મેંકેરો આગિનેનુ દોરંબન રૂબ છે અને
એ તે રહિ રખો તપ્તમા આરં, તે તે રહિ વિનાને
રખે છે.

આ જામમા એ આજા વિરેષ્ઠે રૂબી અને
વિનારે એ રૂબી એ રૂબે રૂબે આજારો આજારો
રૂબ, તો તે આજ રૂબ-રૂબ દોરંબન આરં રૂબ રૂબ
આરં, અને રૂબે રૂબે રૂબ રૂબ રૂબ રૂબ

તે શ્રી પંચપરમેષ્ઠિથી હરે છે. શ્રી પંચપરમેષ્ઠિની સાથે સંબંધ જોડવાથી કર્મબંધન ઢીલાં પડે છે.

જગતમાં એવી કોઈ પણ ઉત્તમ યા શ્રેષ્ઠ વસ્તુ નથી, કે જે ભક્તિપૂર્વકના નવકારના જાપથી જીવો પ્રાપ્ત ન કરી શકે.

ભાવ નમસ્કાર પરમ તત્ત્વ છે, પરમ સારભૂત છે, અપૂર્વ કલ્પવૃક્ષ છે અને શાશ્વત કામધેનુ છે. શ્રી પંચ-પરમેષ્ઠિ પ્રત્યે વિનય-ગદુમાનપૂર્વક સર્વસમાર્પણનો ભાવ એ ભાવ નમસ્કાર છે.

જેમ જેમ નવકારના વર્ણનો રચા મનમાં પરિણામ પામે છે, તેમ તેમ અનુક્રમે જળથી ભરેલા કાચા ઘડાની જેમ જીવની કર્મપ્રત્યીક્ષા ઝોગળી જાય છે.

જે મહા ભાગ્યશાળી આત્માની મન ફૂલી શુદ્ધમાં શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર રૂપ કેસરી સિંહ બીરાજમાન છે, તેઓના મનમાં 'પાપકર્મ' ફૂલી હાથીઓના સમૂહ ટકી શકતો નથી.

શ્રી નવકાર મહામંત્રના જાપ કરવાવાળો સંસારમાં કોઈ દિવસ ફૂળી થતો નથી અને નિશ્ચયી મોક્ષપ્રાપ્તિના શાશ્વત મુખનો તે અધિકારી બને છે.

શ્રી નવકારમંત્રની પ્રાપ્તિ સિવાય, બધાં જીવોને અનેક જન્માન્તરસંચિત ચારીરિક, તેમ જ માનસિક રોગ-
શોકાદિ દુઃખ તથા તેના કારણભૂત ક્રમેના નાશ થવો
અસંભવ છે.

શ્રી નવકાર ઉચ્ચ લોકના મુખનું મૂળ છે-એવું બ્રહ્માને
તમે આ મહામંત્રનું સદા સ્મરણ કરો, કારણ કે-શ્રી પંચ-
પરમેષ્ઠિને કરેલો નમસ્કાર જીવને હબરો ભવથી છાડાવે છે
અને દુર્લભોપિ ખીજની પ્રાપ્તિ કરાવે છે.

શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ ભગવતો એટલે વિશ્વકથ્યાનુની
ભાવનાનો ભંડાર તેઓને ભાવપૂર્વક નમવાથી એ ભાવના
નમસ્કાર કરનારમાં પ્રગટે છે. પછી જગતમાં તેનો કેઈ
શત્રુ રહેતો નથી.

ધ્યાન સર્વ તપમાં શ્રેષ્ઠ તપ છે. જ્યારે તેનો વિષય
શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ બને છે, ત્યારે ધ્યાનગત યોગી શ્રી નવકાર
મહોન્મત્ત કાથીની જેમ સર્વ કર્મ રૂપી વૃણાનું ઉન્મૂલન
કરી નાખે છે.

સમગ્ર વિશ્વમાં શ્રી પંચપરમેષ્ઠિ ઉપહારી છે. એમાં
પણ શ્રી અત્તિંતદેવ પરમ ઉપહારી છે, કારણ કે-પરમે-
ષ્ઠારી શ્રી અત્તિંતદેવ જગતના જીવોને માટે પર્મદીર્ઘની
સ્થાપના કરીને પર્મનાગની બોધ કરે છે. તેઓ સમગ્ર
વિશ્વમાં સર્વ કાળમાં સર્વ જીવોના દિનચિંતક હોવાથી
સર્વને માટે પરમપૂજ્ય છે.

જીવનના પ્રત્યેક દિવસની ત્રણ સંધ્યાએ તમે શ્રી નવકાર મહામંત્રને ૧૦૮ વાર એવી રીતે સમર્પણ કરો કે-તે વખતે તમે નમસ્કારના ધ્યાન વિના ણીજીવું કાંઈ કરી શકો જ નહિ. છ મહિના સુધી નિયમિત ત્રિસંધ્ય એકાગ્રતા પૂર્વકના ધ્યાન પછી તમે જોશો કે-તમારું જીવન પવિત્ર અને શાન્તિમય બની ગયું હશે, તેમ જ તમારી કલ્યાણનામાં પણ ન આવે એ રીતે તમારા શુભ મનોરથો સફળ બની રહ્યા હશે.

❧

અમૃત-પાન

મૈત્રી, પ્રેમાદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થ્ય આદિ નવકારમાં ભાગ રૂપે અને સામાયિકમાં ક્રિયા રૂપે જોડાયેલા છે. ભાગ વિનાની ક્રિયા અને ક્રિયા વિનાનો ભાગ જે નિરર્થક હોય તે નિષ્ફલ બને છે, જ્યારે તે જે સારો દોષ તે સફળ બને છે. આથી 'નવકાર' અને 'કરેન્નિ બંતે' મળીને શ્રી જિનસાચન બને છે. શ્રી જિનજીવં શાસન ભાગ અને ક્રિયાના મુંબળ કરાવે છે અને અનેકાન્તસાદ રૂપી અમૃતનું પાન કરાવે છે, તેથી તેમાં જીવન અજરમર અભયવાની સંકેત રહેલી છે.

સદ્ગુણ સાર



૧. શુદ્ધધર્મની યોગ્યતા માટેના સદ્ગુણો.
૨. સાધુધર્મની યોગ્યતા માટેના સદ્ગુણો.
૩. સુશ્રીગગનની યોગ્યતા માટેના સદ્ગુણો.
૪. ક્ષાન્તિ આદિ ૧૦ સદ્ગુણો અને તેની પ્રાપ્તિના ઉપાયો.
૫. અંતરંગ મહારાજ્ય.
(ચારિત્રરાજ્યમાં પ્રવેશ અને તેનું ફળ.)
૬. ધર્મકલ્પવૃક્ષનું મૂળ.
૭. ધર્મની વ્યાખ્યા.
૮. ધર્મની ઓળખ.
૯. સામાયિક ધર્મ.
૧૦. ધર્મનો પ્રભાવ.

કાળનો ખરાબર વિચાર કરવો, મરણને વારંવાર નજર સન્મુખ રાખ્યા કરવું, પરલોક સાધનામાં તત્પરતા રાખવી, ગુરૂ મહારાજની સેવા કરવી, યોગ પદ્ધતિનું દર્શન કરવું, તેના રૂપને પોતાના મનમાં વારંવાર સ્થાપન કરવું, ધારણાને સ્થિર કરવી, કોઈ પણ પ્રકારનો આંતર વિશ્લેષ થાય તેવો માર્ગ તજી દેવો, યોગશુદ્ધિ થાય તે માટે પ્રયત્ન કર્યા કરવો, ભગવાનના મંદિરો તેમ જ મૂર્તિઓ તયાર કરાવવાં, તીર્થંકર મહારાજના વચનોને લખાવવાં, શ્રી નવકાર મહા-મંત્રનો મંગળ જાપ વારંવાર કર્યા કરવો, ચાર શરણોને વારંવાર અંગીકાર કરવા, હૃષ્ટિ(ખરાણ કામો)ની વારંવાર નિંદા કરવી, સારાં કામોની વારંવાર અનુમોદના કરવી, પૂર્વપુરૂષાના સુંદર આચારવાળાં ચરિત્રો વારંવાર સાંભળવાં, ઉદારતા રાખવી અને ઉત્તમ પુરૂષોના પગલે ચાલવું. એ એ પ્રમાણે સદ્ગુણોનો અભ્યાસ કરવાથી સાધુ મહારાજના ધર્મો અને અનુષ્ઠાનો કરવાની યોગ્યતા આવે છે.

૩-મુક્તિગમનની યોગ્યતા

જ્યાર પછી જાતમુનિ થયેલા મહાનુભાવોએ પ્રવચન શિક્ષા ધારણ કરવી અને તેટલા માટે વસ્તુતત્વ સમજવાની શિક્ષાના મનમાં ઉત્પન્ન કરવી. (૧) પોતાનાં અને પારકાં યોગીને ખરાબર માનવા, (૨) પારકાનું શિલ કરવાના કર્મનાં ભરૂં ભરખર, (૩) જ્ઞાના માનુસના દુઃખના અસર અને ખરાબર સમજવા, અને (૪) પોતાના નામને સાચેક સમજાવવાનું ગુરૂ મહારાજની કાલે પોતાનો કાલો સંબંધ

કેવી રીતે થાય તે માટે શોધ કરવી-પ્રયત્ન કરવો. ગુરૂ મહારાજનો વિનય બરાબર કરવો, અનુષ્ઠાનોની સર્વ વિધિઓ કરવા માટે તત્પર રહેવું. મંડલિ, નિપઘાઅણ વગેરેમાં બરાબર યત્ન કરવો. નાના-મોટાનો ક્રમ શાસ્ત્રમાં ફરમાવ્યો છે તે બરાબર પાળવો, સાધુને ચોખ્ખ અશનક્રિયા પાળવી, વિક્રધા વગેરે વિદ્યેષોનો સર્વથા ત્યાગ કરવો, ભાવપૂર્વક ક્રિયા વગેરેમાં ઉપયોગપ્રધાનતા રાખવાનો અભ્યાસ કેળવવો, આગમ સાંભળવાનો વિધિ બરાબર શીખવો, બોધપરિણતિ આચરવી, સમ્યગ્જ્ઞાનમાં સ્થિરતા થાય તે માટે યત્ન કરવો, મનની સ્થિરતા કરવી, પોતાને જ્ઞાનધન મળી જાય તેનું જરા પણ અભિમાન ન કરવું, અણલુ જનોની હાંસી ન કરવી, વિવાદનો સર્વથા ત્યાગ કરવો, અજ્ઞાની મનુષ્યોની ધુદ્ધિમાં ભેદ ઉત્પન્ન ન કરાવવો અને અયોગ્યને શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરાવવો નહિ.

આ પ્રમાણે કરનાર ભક્ત્યાત્મા, શુભ્ર પુરૂષોને માન્ય એવી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરે છે અને આનંદસ્વરૂપ સમતા રૂપી લક્ષ્મી તેમને આપોઆપ મળી આવે છે તથા અનેક ભાવસંપત્તિઓનાં તે સ્થાન રૂપ ધર્મ પડે છે.

ઉપર પ્રમાણે જ્યારે અંદરથી સાચી યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે ગુરૂ મહારાજનો તેમના ઉપર ખરો પ્રસાદ થાય છે. પછી તેઓ તેમને સિદ્ધાન્તના રહસ્યો બતાવે છે; અને તેનામાં-(૧) શાસ્ત્ર સાંભળવાની ઈચ્છા, (૨) શાસ્ત્ર સાંભળવું, (૩) શાસ્ત્રઅહંકુ, (૪) શાસ્ત્રધારણ, (૫) ઉહ,

(૬) અપોહ, (૭) વિચારણા અને (૮) તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ-એ બુદ્ધિના આઠ ગુણો ગુરૂ મહારાજ ખીલાવે છે.

પછી આસેવન શિક્ષા ગ્રહણ કરવી, સર્વે ઉપકરણો અને કપડાંઓની પ્રત્યુપેક્ષણા કરવી, વારંવાર પ્રમાર્જન કરવું, ભીક્ષાચર્યામાં દોષ ન લાગે તે માટે એકાગ્રતા રાખવી, દોષનું પ્રતિક્રમણ ક્યારે કરવું, આલોચના લેવી, નિર્દોષ ભોજનવિધિ શીખવી, ભોજનપરિકર્મ વિધિપૂર્વક સાફ કરવા, આગમને અનુસાર મળવિસર્જનની વિધિ કરવી, સ્થંડિલ ભૂમિનું ધરાધર નિરીક્ષણ કરવું, સર્વ પ્રકારની ઉપાધિઓથી રક્ષિત થઈને આવશ્યક કરવું, આગમમાં કહેલ વિધિ પ્રમાણે કાલગ્રહણ કરવું, પાંચ પ્રકારનો સ્વાધ્યાય કરવો, દરરોજની ક્રિયામાં સાવધાન રહેવું, પાંચ પ્રકારના આચારો ધરાધર પાળવા, ચરણકરણની ધરાધર આચરણા કરવી, અપ્રમાદ બાવને અત્યંત દૃઢ કરવો અને અતિ ઉગ્ર ચર્યા ધારણ કરવી. આ પ્રમાણે કરવાથી મોક્ષમાં અરુણદિગ પદ્મિન્યાદનાર ગુણસમૂહની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પરોપકાર કરવાના સ્વભાવવાળા મહાત્મા ગુરૂનો આ પ્રમાણે સદ્ગુણ ઉપાર્જન કરવાના ઉપાયો બતાવે છે. તેઓના એવા ઉપદેશથી પ્રયત્ન ગુણસ્થાનકે સંકેતા બદ્ધિક પરિણામી નવ્ય આત્માનો બાવરનની પરીક્ષા કરનારા બને છે અને દિગ્દર્શિ વૃક્ષ નિર્યાયમંત્રા બાગ કરી સદ્ગુણ ઉપાર્જનના જાનનાં મંત્રી બને છે.

જ્ઞાન્તિ આદિ દશ સદ્ગુણો.

ચારિત્રધર્મની પ્રાપ્તિમાં, તેની સ્થિરતામાં અને તેને પાર ઉતારવામાં જ્ઞાન્તિ આદિ સદ્ગુણો ખૂબ જ મહત્વના છે. શ્રી ઉપમિતિભવમય્યા કૃપા નામના ચન્દ્રચંદ્રનામાં તે હકીકત એક સુંદર રૂપક દ્વારા સમજાવવામાં આવી છે. તે આત્માથી છુપેને વારંવાર મનન કરવા લાયક હોવાથી તેના ઉપયોગી ભાગ અહીં રજુ કરીએ છીએ.

હોજ્ઞાનો પ્રાપ્તુ જ્ઞાન્તિ આદિ સદ્ગુણો છે.

કેવલજ્ઞાની શ્રી નિર્મળાચાર્ય ભગવંતે સુખી એવા શુદ્ધધારણ નામના રાજાને કહ્યું કે-હે રાજા! જો તારે ભાવથી દીક્ષા અંગીકાર કરવી હોય, તો જ્ઞાન્તિ આદિ દશ કન્યાઓની સાથે નારે અવશ્ય સંબંધ બાંધવો પડશે. તેઓની સાથે જો તું જોડાયેલો હોઈશ, તો જ અમે તને પ્રવ્રજ્યા (દીક્ષા) આપીશું. પ્રવ્રજ્યા અને જ્ઞાન્તિ આદિ કન્યાઓને જરા પણ વિરોધ નથી, એટલું જ નહિ પણ જ્ઞાન્તિ આદિ દશ કન્યાઓ વિના પ્રવ્રજ્યા લેવી તે પણ નિરપેક્ષ છે : કારણ કે-તેઓની સાથે સંબંધ બાંધ્યા વિના જ દીક્ષા લેનારનું કાંઈ વળતું નથી. તેટલા માટે તેઓની સાથે સંબંધ કરીને પછી નારે દીક્ષા લેવી.

આ જ્ઞાન્તિ આદિ દશ કન્યાઓ કોણ છે ? અને તેના

માતા-પિતાદિ સંબંધીઓ કોણ છે ? તથા તેઓ અત્યારે ક્યાં રહે છે ?-એ જાતની જિજ્ઞાસાને તૃપ્ત કરવા માટે તે સર્વ હકીકત શ્રી કેવલી ભગવંતે નીચે પ્રમાણે કહી છે.

ક્ષાન્તિ આદિ દશ કન્યાઓની ઓળખાણ

ચિત્તસૌંદર્ય નામનું નગર છે, તેનો શુભ પરિણામ નામનો રાજા છે. તેને નિઃપ્રકંપતા અને ચાફતા નામની બે રાણીઓ છે. તેઓને અનુક્રમે ક્ષાન્તિ અને દયા નામની બે કન્યાઓ છે.

વળી એક શુભ માનસ નામનું નગર છે. તેનો શુદ્ધા-નિસન્ધિ નામનો રાજા છે. તેને વરતા અને વર્યાતા નામની બે રાણીઓ છે. તેઓને અનુક્રમે મૃદુતા અને સત્યતા નામની બે કન્યાઓ છે.

વધુમાં એક વિશદ માનસ નામનું નગર છે. તેનો શુદ્ધાનિસન્ધિ નામનો રાજા છે. તેને શુદ્ધતા અને પાપભીરતા નામની બે રાણીઓ છે. તેઓને અનુક્રમે ત્રાસુતા અને અચેરતા નામની બે કન્યાઓ છે.

તેમ જ શુભ ચિન્તપુર નામનું એક નગર છે. સદાશય નામનો તે નગરનો રાજા છે. તેને વરેષ્યતા નામની પત્ની છે. એ રાણીને બે કન્યાઓ છે. એકનું નામ પ્રહરણ અને બીજાનું નામ મૃદાતા છે.

વળી વચ્ચેકદર્યાન નામના સેનાપતિને માનની ત્રિય નામની એક કન્યા છે અને બુદ્ધ મહારાજા અશ્વિનરાજ અને મહાકેલી વિરસિને વિરોધના નામની એક પત્ની છે.

એ પ્રમાણે દય કન્યાઓના રહેવાનાં સ્થાનો અને તેઓના માતા-પિતાનાં નામો જણાવ્યા. હવે મહારાજ શુભધારણને ક્ષાન્તિ આદિ એ કન્યાઓ કેવી રીતે મળી શકશે અને તે માટે શુભધારણ રાજ્યએ કેવી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ, તે હકીકત શ્રી નિર્મળાચાર્ય જણાવે છે.

ક્ષાન્તિ આદિ કન્યાઓની પ્રાપ્તિનો ઉપાય

કર્મપરિણામ રાજ પોતે જ કાળપરિણતિ નામની મહારેવી સાથે વિચાર કરીને અને તેની સંમતિ મેળવીને પુણ્યોદયને આગળ કરશે અને પછી તેઓ ઉપરના નગરો જણાવ્યા છે ત્યાં જશે. ત્યાં જઈને તેઓ એ દશેય કન્યાઓના માતા-પિતાઓને અનુકૂળ કરશે અને તેમ કરીને એ કર્મ-પરિણામ મહારાજ પોતે જ એ દશેય કન્યાઓ શુભધારણ રાજ્યને અપાવશે. હવે એમાં એક હકીકત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી એ છે કે-આ કન્યાઓની પ્રાપ્તિ ઇચ્છનારે બધા સદ્ગુણોનો સારી રીતે અભ્યાસ પાડવો પડશે, એ કન્યાઓને મેળવવા યોગ્ય પોતાના આત્માનો વિકાસ કરવો પડશે અને જાતે એ કન્યાઓને લાયક થવું પડશે. તેના પરિણામે કર્મપરિણામ રાજ તેને અનુકૂળ થશે અને એ રાજ એક વાર અનુકૂળ થશે, એટલે કન્યાઓના મા-બાપ પોતાની મેળે જ કન્યાઓને આપવા તત્પર બની જશે.

વળી કન્યાઓ પણ પોતાની મેળે સાથે ચાલીને તે યોગ્ય આત્મા પ્રત્યે અત્યંત પ્રીતિવાળી બની જશે. ત્યાર પછી તેને કન્યાઓની સાથે સ્વાભાવિક સંબંધ થશે અને

તે સંબંધ એવો સુઘટિત થશે કે-એ કોઈનાથી ત્રુટિ શકશે નહિ.

ખરી રીતે આ ક્ષાન્તિ આદિ દશ કન્યાઓ ક્ષમાદિ આત્માના દશ સદ્ગુણો છે. આત્મામાં અનાદિકાળથી ઘર કરીને બેઠેલા કોધાદિ બાવશનુઓની પાંચડમાંથી આત્માને છોડાવવા માટે તે તે દોષોના પ્રતિપક્ષી ઉપાયો છે. કહ્યું છે કે-

‘યો યઃ સ્યાદ્ વાષ્કો, દોષસ્તસ્ય તસ્ય પ્રતિક્રિયાં ।

નિન્તયેદ્ દોષમુક્તેષુ, પ્રમોદં યત્પિુ પ્રજન્ ॥ ૧ ॥’

નાત્મ્ય’ એ છે કે-કોધાદિ જે જે દોષો આત્માને બાધાકારી બનતા હોય, તેના પ્રતિપક્ષી ક્ષમાદિ ગુણોનો અભ્યાસ કેળવવો અને એવા દોષોથી જેઓ સુક્ત થઈ ગયા હોય તેવા મહાત્માઓ પ્રત્યે પ્રમોદભાવ ધારણ કરવો. તેઓના તે તે ગુણો બોઈને રાગ થવું. દોષનાશ માટેના તે પદ્ધતિ અરણ અને અસરકારક ઉપાયો છે.

અહીં પણ એ જ રીતે સંકેતના કરવામાં આવી છે. જેન કે-કોધ એ આત્માના બાવશનુ છે. તેના નાશ માટે તેના પ્રતિપક્ષી ગુણ ક્ષાન્તિ-ક્ષમાને, ક્રિંતાદોષના નાશ માટે ક્ષમાને, નાનકોટના નિવારણ માટે મૃદુતાને, મુલતલક દોષના નિવારણ માટે વચ્ચતાને, અપરગુણ છોડવા માટે મનુષ્યતાને, અકલમકલના નિવારણ માટે બંધાતાને, પેશ પાશ માટે મુદ્ધતાને, અપ્રત્યક્ષ વ્યવહાર માટે પ્રત્યક્ષતાને, અનિશ્ચય અવસ્થા માટે નિશ્ચય અને પરિશ્લેષ દોષના

નિવારણ માટે નિરીક્ષતાને; એ રીતે દોષોની સુધ્ધિ માટેના વાસ્તવિક ઉપાયો જનાવવામાં આવ્યા છે.

અહીં ખાસ એક વિશેષવા એ છે કે-કોષાદિ નાશના હેતુઓ ક્ષાન્તિ આપે છે. એ જનાવવાની સાથે સાથે ક્ષાન્તિ આદિ સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિમાં પણ જે જે વાસ્તવિક હેતુઓ છે, તેને બહુ જ સુંદર રીતે જતાવવામાં આવ્યા છે. કોઈ પણ વસ્તુના હેતુના હેતુ સુધી પહોંચવાથી તે કાર્ય વધારે સુલભ બની શકે છે.

તે માટે નીચે અહીં ક્ષાન્તિ આદિની પ્રાપ્તિમાં જે જે સદ્ગુણો વાસ્તવિક હેતુભૂત છે, તેના અભ્યાસની ભલામણ સાથે આત્માની યોગ્યતા વધારવા માટે સુંદર ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે, જે જૂગ જ મનનીય છે અને વારંવાર પરિશીલન કરવા યોગ્ય છે. હવે તે હકીકત ક્રમસર અહીં રજુ કરવામાં આવે છે.

૧-ક્ષાન્તિ કન્યાને વરવાની યોગ્યતા

(તે માટે કેળવવા લાયક સદ્ગુણો)

જે બ્રહ્મ આત્મા ક્ષાન્તિને ઇચ્છતો હોય, તેણે જગતના સર્વ પ્રાણીઓ તરફ મૈત્રીભાવ રાખવો જોઈએ. અર્થાત્ સર્વ નાના-મોટા જીવો પોતાના સંબંધી છે અને મિત્ર છે-એમ વિચારવું. અન્ય માણસ ગમે તેટલો પરાભવ કે અપમાન કરે, તે સર્વ સહન કરવા માટે પરાભવ કરનાર પ્રત્યે પ્રીતિવાળા થવું, તેના પ્રતિકૂળ વર્તનની પણ અનુમોદના કરવી અને વિચારવું કે-એવા પ્રકારનો પ્રીતિયોગ સંપાદન

થવાથી પોતાના આત્મા ઉપર એક પ્રકારનો અનુગ્રહ થાય છે. જો તેવા પ્રસંગે આત્મા બીજાનો પરાભવ કરે, તો બીજાનો પરાભવ કરી તે દુર્ગતિમાં જવા યોગ્ય બને છે. આથી જો બીજાનો પરાભવ કરવાની ઈચ્છા થાય, તો પોતાના આત્માની નિંદા કરવી. વળી વિચારવું કે-જો મુક્ત આત્માઓ છે, તેઓ પારકાને કોઈ કરાવવાના કારણ રૂપ કદી થતા નથી. તેઓ ખરા ભાગ્યશાળી છે. તે માટે તેવા આત્માની અંતઃકરણપૂર્વક પ્રશંસા કરવી. પોતાનો તિરસ્કાર કરનાર એક રીતે જોતાં પોતાના કર્મની નિર્જરાના હેતુભૂત થાય છે, તેથી તેઓ હિત કરનારા છે-એવી બુદ્ધિ ધારણ કરવી. ખરી રીતે આપણી સામે પ્રતિકૂળ વર્તન કરનારાઓ જ આપણને સંસારનું અચારમાયું બનાવનારા હોવાથી, તેઓ જ પોતાના ગુરૂ છે-એમ માનવું અને હંમેશાં પોતાના અંતઃકરણને નિશ્ચલ બનાવવું. એવી રીતે સદ્ગુણોનું અભ્યાસ કરનાર આખી જ્ઞાન્તિ કન્યાને વરવા યોગ્ય બને છે.

૨-દયા કન્યાને વરવાની યોગ્યતા

(તે માટે કેળવવા હાથક સદ્ગુણો)

આખા જગતને આહ્વાદ ઉપજાવનાર અમૃત સમાન્ધ
અમપણના સુંદર આશયને ધારણ કરનાર શુભ, એવા
પ્રકારના સદ્ગુણોને અભ્યાસ કરવાથી પ્રાણી હયા કન્યાને
વરવા યોગ્ય બને છે.

૩-મૃદુતા કન્યાને વરવાની યોગ્યતા

(તે માટે કેળવવા લાયક સદ્ગુણો)

જે પ્રાણી મૃદુતા કન્યા સાથે લગ્ન કરવા ઇચ્છતો હોય,
તે મહાનુભાવે પોતે અસુક જિંદગી બતતો છે-એ હકીકત
કે એ વાતનો ગર્વ ન કરવો. વળી પોતે ખાનદાન છે,
કુળવાન છે અને મોટાના ઘરનો છે-એ હકીકતનો ગર્વ ન
કરવો. પોતામાં ધણું બળ છે અને મોટા પર્વત જેવાને
પણ હઠાવી દે તેવો છે, વગેરે શક્તિનું અભિમાન ન કરવું.
પોતે ઘણો રૂપાળો છે, આકર્ષક છે અને મનમોહક છે-એ
હકીકતનો ગર્વ છાંડવો. પોતે ઘણા છદ્મ-અદ્ભ આદિ તપ
કરે છે, ક્યાં છે અને પોતાના જેવી તપસ્યા અન્ય કોઈ
કરી શકતું નથી, એવો તપના ગર્વનો પરિહાર કરવો. પોતાની
પાસે ઘણો પૈસો છે, પોતે જેટલો પૈસો ધરાવે છે તેટલો
બીજા પાસે નથી, પોતે મોટો કુબેરજાંઠારી ઘર્ષ ગયો છે.
અને બીજા સર્વે પોતાની પાસે બીજારી જેવા છે તથા
પોતાની પાસે હજાર રહેવાને પણ લાયક નથી, વગેરે પૈસા
સંબંધી અભિમાન વગરનું.

પોતે ઘણો વિદાન છે, પોતે બહુ મોડા વખતમાં
સેંકડો શ્લોકો યાદ કરી શકે છે, પોતાની દલીલની પદ્ધતિ

છે અને અન્યને થનારી પીડાનો ખ્યાલ જ તેને થયરાની નાખે છે, તેને પારકાનો જરા પણ દ્રોહ કરવાની ખુદિ એનામાંથી સર્વથા નાશ પામે છે. પારકાના પૈસા લઈ લેવાની ખુદિના તે દૂર કરે છે. એવાં કાર્યો કરવાથી કેટલી મુશ્કેલી ઊભી થાય છે, કેવા ત્રાસ થાય છે અને કેટલું દુઃખ થાય છે, તેનો તે જરાજર ખ્યાલ કરે છે. છેવટે એવાં અકાર્યોથી દુર્ગતિમાં જવાનો ભય તેના ખ્યાલમાં વારંવાર આવ્યા કરે છે. આવા પ્રકારના સદ્ગુણોનું અનુશીલન કરનાર પ્રાણી ઉપર અચોરતા કન્યા. ખાસ હેતુ કરે છે અને સ્વયંવરા થઈ તેની પાસે આવી તેને વરે છે.

૭-મુક્તતા કન્યાને વરવાની યોગ્યતા

(તે માટે કેળવવા લાયક સદ્ગુણો)

જે પ્રાણી મુક્તતા કન્યા સાથે લગ્ન કરવા ઇચ્છતો હોય, તેણે વિવેકને પોતામય-એકસ્વરૂપ કરી દેવો. પોતાનો આત્મા કોઈ પણ પ્રકારના બાહ્ય અને અખ્યંતર પરિબલથી વદન અલગ છે, જુદો છે, જિનન છે, એવી ભાવના કરવી એ બાહ્ય-અખ્યંતર મીઠકતની ગિપાસા (મેળવવાની ઇચ્છા) જેટલી જાને તેટલી દબાવી દેવી. પોતાના અંતઃકરણને અંદર કે બહાર કોઈપણ વસ્તુ સાથે ન લગાડવું. એનાથી તેને વદન અલગ જ લાગવું. જેમ કાકા અને માણીથી કન્યા વદન દૂર રહે છે, તેમ પોતાના અંતરભાવને અર્થ (વિદ્ય) અને કાનને જાણી વદન અલગ કરી નાખવો. આવા પ્રકારના સદ્ગુણોનું અનુશીલન કરનાર પ્રાણી મુક્તતા કન્યાને વરવા યોગ્ય કાય છે.

૯-‘પ્રદારતિ કન્યાને વરવાની યોગ્યતા

(ને ખારે કેગવતા આવક સંપૂર્ણ)

જે કન્યા પ્રદારતિ કન્યા સામે લગ્ન કરવા ઉચિતો હોય, તેણે દેવતા, મનુષ્ય અને નિર્લેશની સ્ત્રી શ્રીઓને પાસની જગ્યા ગમ્યાન સ્વર્ગો જે સ્થાનોમાં એ શ્રીઓ રહેલી હોય, તેમાં સ્થાનોમાં તેણે જરા વખત પણ રહેતું નહિ. સમગ્ર રૂંદ તેણે જાંબળી કાપ, વાનગીન કે તેઓનાં વર્ણન કરવા નહિ. જે સ્થાન કે સપ્તા ઉપર તેણે બેઠેલ હોય, ત્યાં (જો ઘડી મુખી) બેસવું નહિ. એ શ્રીઓના ધરીના કોઈ પણ ભાગ ઉપર ઘી ઘીને લેવું નહિ. બીંનને ખાંનરે કોઈ સ્ત્રી-પુરુષનું ભેટું રહેતું હોય, તો તેની તાલ નહોતના પ્રાણમાં બીંનને અડાઅડ વાતો કર્યો નહિ.

અંગારી અવસ્થામાં અચાલ પાતે જે વિલાસો કર્યા હોય, તેનું સ્મરણ કરવું નહિ. જે બોલન કરવાથી ઉદ્વિગ્ધો વિષય તમરે હાથ કે વિષય અંગત થાય, તેથી ગુસ્સાને ઉકેરનારા આડક કે બારે આદારનો ત્યાગ કરવો. પ્રમાણથી અધિક આદાર ન કરવો. પાનાના ધરીની કોઈ પણ પ્રકારની શોભા-વિમુક્ત કરવી નહિ. ઉદ્વિગ્ધોના વિષય જોગવવાની જે ઉચ્છા થાય, તો તેને અંગત દ્વારા એકદમ લખાવી દેવી. આવા પ્રકારના ગદ્યગદ્યનું અનુસીલન કરનાર પ્રાણી પ્રદારતિ કન્યાને વરવા યોગ્ય થાય છે.

૯-વિદ્યા કન્યાને વરવાંની યોગ્યતા

(તે માટે કેળવવા લાયક સદ્ગુણો)

જે પ્રાણી વિદ્યા કન્યા સાથે લગ્ન કરવા ઇચ્છતો હોય, તેણે સૌથી પ્રથમ તો વિચારવું કે-સર્વ પૌદ્ગલિક પદાર્થો અનિત્ય છે, થોડો વખત રહેનારા છે અને આખરે નાશ પામનારા છે: તેવી જ રીતે સર્વ ધન પણ અનિત્ય છે, વિષયો પણ અનિત્ય છે અને પોતાનાં શરીર પણ અનિત્ય છે. પોતે વિચાર કરે કે-એ ભવયો, દેહ વગેરે વાસ્તવિક રીતે અમુચિથી (અપવિત્ર પદાર્થોથી) ભરેલા છે, એમાં આખરે દુઃખ જ છે અને એનો છેડો દુઃખમાં જ આવે છે એવી વિચારણા ઉપર સ્થિરતા કરે. પોતાનો આત્મા બાહ્ય સર્વ પદાર્થોથી, ભોગોથી અને શરીરથી પણ તદ્દન અલગ છે, એ સ્વભાવ ઉપર ખાસ વિચારણા કરે. અનેક પ્રકારના સાચા-ખોટાં કૃતકો નો થયા કરતાં હોય, તો તેનાં જળાંચોને તોડી પાડે. સર્વ વસ્તુઓમાં રહેલા સાચા વત્ત ઉપર પૂર્ણ વિચાર અને મનન કરે. સાચા પ્રકારના સદ્ગુણો જે ધારણ કરે, તેને માને જોડાણીને સદ્ગુણો નામનો મંત્રી સમ્યક્દર્શન સેનાપતિની વિદ્યા નામની કન્યાને આપે છે.

ધૃતિઓ યાચ છે, તે મનના સંતાપને બહુ વધારી મૂકનારી છે. ઇદ્રિયોના ભોગો ભોગવવાની અજિલાયા મનમાં દુઃખ માટે યાચ છે. સંસારમાં જે જન્મ યાચ છે તે મરણ માટે યાચ છે. પ્રિય વસ્તુ કે પ્રિય જનો સાથે જે મેળાપ યાચ છે, તે આખરે વિયોગ માટે યાચ છે અને વિયોગમાં પરિણમે છે. આ સંસારની સર્વ રચના જે પ્રાણી કર છે, તે રેશ-મીઆ કીડા જેમ પોતાના શરીર આસપાસ રેશનને વીંટાળે છે તેના જેવી છે. જેમ પોતાની જ બનાવેલી રચના કીડાને આક્રમ બંધનમાં નાખે છે, તેમ સંસારની રચના પ્રાણીને પોતાને જ (રચના કરનારને જ) તીવ્ર બંધનમાં નાખે છે. વસ્તુઓનો અંશક કરી રાખવાની ટેવ કવેશને વધારનાર યાચ છે. સર્વ પ્રકારના સંગો અને સંબંધો હેરાનગતિ માટે યાચ છે. પ્રવૃત્તિ દુઃખ રૂપ છે અને નિવૃત્તિ સુખ રૂપ છે. આવા વિચારો તથા આવી ભાવનાઓ જેઓ નિરંતર કર્યા જ કરે છે, તેઓમાં નિરીક્ષતા કન્યા વણી રહ્યા યાચ છે અને આખરે તે આવીને જલતે વરે છે.

રાજનું ! જ્યારે તારે ઉપર્યુક્ત દશ કન્યાઓ મેળવવી છે, ત્યારે તારે ઉપર જણાવેલાં સર્વ સદ્ગુણોનો વારંવાર અભ્યાસ પાડવો જોઈએ. આવી રીતે જ્યારે તું લાંબા વખત સુખી કરીશ, ત્યારે તને લાવનશાસ્ત્રની પ્રશિત્ત યોગે તથા તને તારા પોતાના બળની ચોક્કસ ખાતરી થશે અને અંદરના બાવશનુઓ ઉપર તારો વિજય થશે. એટલે પછી તું ઘણા સુખી રહીશ. તેટલા માટે તારે આ સર્વ સદ્ગુણોનો અભ્યાસ કરવા શોભે છે.

અંતરંગ મહા રાજ્ય

ચારિત્રધર્મની પ્રાપ્તિ થવી, એનું જ નામ અંતરંગ મહા રાજ્યની પ્રાપ્તિ છે. આ અંતરંગ ચારિત્ર મહા રાજ્યમાં વિધિપૂર્વક પ્રવેશ કરવાથી અને તેનું સુંદર રીતે પાલન કરવાથી તેનું કેટલું મહાન ફળ મળે છે, તેનું વાસ્તવિક જ્ઞાન કરાવવા માટે અતિ ઉપયોગી અને મનનીય લોકીકા શ્રી ઉપમિતિ નામના અંશરત્નમાં ઉત્તમ રાત્નના દ્વાન્ત દ્વારા રમ્ય થઈ છે. તેમાંથી આત્માર્થી જીવોને પ્રયોજનભૂત કેટલીક લોકીકા અર્થો નીચે રમ્ય કરીએ છીએ.

અંતરંગ રાજ્યમાં દાખલ થવાના ઉપાયો

ઉત્તમ રાજ્યને શુદ્ધ-આતમાં જ લ્યારે નારો પ્રશ્ન કર્યો, ત્યારે તેનો ઉત્તર આપતાં સિદ્ધાન્તતુરિ બોલ્યા કે- વત્ત ! તું રાજ્યને ખરેખરો લાભક છે, એમા જરા પણ ચંકા નથી : કારણ કે-મોટા નેજાવવાની તને પ્રબળ ઈચ્છા થઈ છે અને તે ઈચ્છા પાર પાડવા માટે તું ધર્મની સાધના કરવા ઉજમાગ્ર ધયો છે. વળી તું ચંલાદક્ષી અત્યંત વિરક્ત ધયેલો છે અને અર્ધ-દામમાં એટલે ધન અને ઈશ્રિયોના વિપયતોગોમાં તું પ્રવૃત્ત થતો નથી, પણ ઉલટો તે બન્નેથી ઉલટો ચાલે છે. વળી આ સુસારનો આગો પ્રપંથ તને રીવા જેવો સ્પષ્ટ જણાઈ આવેલ છે, તેથી એ રાજ્યને માટે તારી ચોખ્ખતા છે. હવે એ રાજ્યમાં દાખલ થવાના ક્યા ક્યા ઉપાયો છે, તે હું તને વિગતવાર કહું છું, જે તું ખરાખર લક્ષ્ય રાખીને સાંભળ.

અંતરંગ રાજ્યમાં પ્રવેશ કરતી વખતે રાજાએ સૌથી પ્રથમ શુદ્ધ મહારાજને સર્વ હકીકત પૂછવી. શુદ્ધ મહારાજ જે ઉપદેશ આપે અને જે માર્ગ બતાવે, તેને ખરાખર-જરા પણ બોટા વાળ્યા વગર અનુશ્રવણ-અમલમાં મૂકવો. પેલા મંત્રિનો પાક કસાવીને ઘરે અગ્નિહોત્રી અગ્નિને રાખે અને જે પ્રકારે અગ્નિની સારસંભાળ કરે, તે પ્રમાણે શુદ્ધ મહારાજની આરાધના કરવા માટે સદા અપ્રમત્ત રહેવું. ધર્મશાસ્ત્રના શ્રદ્ધાનો બહુ સારી રીતે મનનપૂર્વક અભ્યાસ કરવો અને તેના પારગામી થવું. એ ધર્મશાસ્ત્રમાં બતાવેલી હકીકતોનું સ્વસ્થ ઉંઠા ઉતરીને વિચારવું. એ હકીકત ખરાખર સમજીને મનમાં તેને માટે ચોક્કસ ખાતરી કરવી

અને તેના પ્રત્યે હૃદય દઢ કરવું. ધર્મશાસ્ત્રમાં જે જે ક્રિયા-અનુષ્ઠાનો બતાવ્યા હોય, તે તે આકારે તેનું ધરાણર પાલન કરવું. સંત મહાત્માઓની સેવા-આકરી કરવી. દુર્ગ્ગન-હલકા મનુષ્યોથી હંમેશાં દૂર રહેવું અને તેઓના પરિચય છોડી દેવો. સર્વ પ્રાણીઓ પાતાના આત્માની સમાન છે અર્થાત્ પાતાની ઉપમા અપાય તેવા છે તેમ ગણીને, જેવી રીતે પાતાનું રક્ષણ કરવામાં આવે છે, તેવી રીતે તે સર્વેનો બચાવ કરવો, તેઓનું રક્ષણ કરવું અને તેઓને પ્રાણદાન આપવું. સત્ય વચન બોલવું અને તે પણ સર્વ પ્રાણી-ઓને બિન કંઈ તેવું બોલવું-આકરું ન હોય તે બોલવું. ગોચ્ય અવસરે વખત વિચારીને બોલવું અને પરીક્ષા કરીને બોલવું. પારકા ધનનો એક તલ જેટલો ભાગ પણ ધણીના આખ્યા વગર લેવો નહિ. સ્ત્રી માત્રની સાથે સમપર્વક બાબલ કરવાં નહિ.

લશ્કરનાંથી વૈદ્યગ્ય નામનાં એક બીજાં કાળલી તારી સાથે
ગયો. આ અભ્યાસ અને વૈદ્યગ્ય બન્નેને સાથે રાખીને
તારે અંતરંગ રાજ્યમાં પ્રવેશ કરવો.

ત્યાર પછી મહા મોહરાજના લશ્કરના કેઠ્ઠી પણ
આજુસાને બહાર આવતા હેવા નહિ, તેને જરા પણ ફરકવા
હેવા નહિ અને એના કેઠ્ઠી પણ લશ્કરી કે રેનાથી એ
બખાલકારથી બહાર આવતા એવામાં આવે, તો તેમને દેખતાં
એકદમ હડાલી નાખતા. આરિયનજના આખા લશ્કરને
સારી રીતે ધીરજ આપવી. શિવરાત્રિ નામની રાજબુનિમે
બને તેટલી વધારે સ્થિર કરવી. એ રાજ્યબુનિમાં વૈદ્યી,
કુલિવાર, કુલપુત્ર અને કુંવરનાં નામની આર્ય મહા
કેળીઓને પ્રખાતવી. તેઓને પ્રચાર વધુ ને વધુ કરાવવો.
એ આર્ય કેળીઓની રાજ્યપાલનમાં બનવી સુધાય થેલી.
આવી રીતે તારી પાને જ્યારે સર્વ પ્રકારની સામગ્રી તેણે
થઈ ગય, ત્યારે પૂર્વદિશાના બારોંધી તારે અંતર રાજ્યમાં
પ્રવેશ કરવો.

એ અંતરંગ બુનિમાં પ્રવી બાબુએ મહા મોહરાજના
લશ્કરને રીતે બંને કાળેસમાં આવે તેવા સર્વ બાબ
નબ, બાબ, બી, સર્વે વરે આવી એવાં કે અને
જ્યારે બાબુએ આરિયનજના રાજ્યને રીતે મારે તો
તેણે બાબુને તેમ બાબ, બાબ, બાબ, બાબને બાબે બાબ
બાબ કરે.

આ બંને લશ્કરને રાજ્યને રીતે આપતા કે

ચારિત્રરાજના લશ્કરને પીડા કરે છે. જ્યારે તે પ્રસન્નતા-
 પૂર્વક સ્વસ્થ હોય છે, ત્યારે તેનો તેવો સ્વભાવ હોવાથી
 એ ચારિત્રરાજના આખા લશ્કરને પુષ્ટ કરે છે અને
 આગળ જતું કરે છે તથા મહા મોહરાજના લશ્કરને નિર્ભય
 કરે છે અને દાણી દે છે. એ સરોવરના આવા સ્વભાવને
 લીધે મહા મોહરાજનું આખું લશ્કર તેને પોતાના લાભ
 ખાતર બને તેટલું દાણી નાખીને મલિન કરે છે અને
 ચારિત્રરાજનું લશ્કર પોતાના લાભ ખાતર તેને પ્રસન્ન-
 -નિર્ભય કરે છે. આ અદ્યવસાય રૂપ મહાન સરોવરને
 સ્વચ્છ રાખવા માટે, મત્રી, મુહિતા, કુરુષ્ણ અને ઉપેક્ષા
 નામની ચાર મહા દેવીઓની તારે નિમણુક કરવી અને તે
 દાન તારે તેઓને સાંપી દેવું, કારણ કે—મોલ સાફ કરવાના
 કામમાં અને સરોવરને તદ્દન નિર્ભય કરવાના કામમાં
 એ ચારિત્ર મહા દેવીઓ ઘણી હોંશીયાર તથા
 અત્યંત કાળેલ છે. આવી રીતે પ્રથમ આ મહાન
 અદ્યવસાય સરોવર નિર્ભય થઈ જાય, સ્વચ્છ—પ્રસન્ન
 બની જાય, તેમ જ ચારિત્ર-મહારાજનું લશ્કર વધારે
 જાતસન થાય અને પરિણામે તારા અંગત જાયાત રાજાઓ
 વધારે પુષ્ટ થાય તથા મહા મોહરાજના સરકરીઓ
 દુર્ગાઈ જાય અને બળહીન થઈ જાય, એટલે પછી તારે
 આગળ મહાજી કરતું આગળ જતામાં કોઈ જનુઓ
 અદ્યવસાય રૂપ તદ્દન પોતાનાં પીડનનાં કારણો
 ત્યાગીને એક નિઃશ વસ્તુ તરીકે ત્યાગીને આપે. તારે તારી
 રીતે હોવાના અને અત્યંત સ્વચ્છ રીતે રહીને તારે

આસોઆસને પણ બધે કરી દઈને, તેમ જ સર્વ ઈન્દ્રિયોનો
 બ્યારોપ તણ દઈને, એકદમ એ નદીએ તારે પહોંચી જવું.
 એ નદીએ બ્યારે તું પહોંચીશ, ત્યારે મહા મોહ વગેરે
 તારા મોટા ભયંકર દુરમતો એ નદીમાં સંકલ્પ-વિકલ્પ
 રૂપ અનેક મોક્ષઓ ઉત્પન્ન કરશે, પરંતુ તારે અત્યંત
 સાવધાન રહીને જેવાં એ મોક્ષઓ ઉડે કે તરન જ તેને
 ભાંગી નાખવા. એ રીતે એ નદી ઝાળંગીન તું બ્યારે
 આગળ આવીશ, ત્યારે ધર્મધ્યાન નામનો એક દાંડોલક
 તારા ભેવામાં આવશે. એ નાનો દુકો રસ્તો છે. એ
 નાના રસ્તાના માર્ગે તારે ચાલવું. એ દાંડોલક આગળ
 ચાલતાં રાખીજ યોગ નામના મોટા રસ્તાને મળી જશે.
 એ મોટે રસ્તે ચાલતાં મહા મોહ વગેરે તારા ભયંકર
 સર્વ શત્રુઓનો નાશ થતો જશે અને તેઓને રહેવાના
 સર્વે સ્થાનકો પણ અસ્તવ્યસ્ત થઈ ઉઠ્યા-નીચા થઈ જશે
 તથા 'પડું-પડું' જેવી સ્થિતિમાં આવી જશે. વળી એ
 રસ્તે ચાલતાં ચારિત્રધર્મ વગેરે અનુકૂળ મિત્રો વધારે
 બળવાન થશે. તારી આખી અંતરંગ રાજ્યભૂમિ વધારે ને
 વધારે સ્વેત અને ત્રિશુદ્ધ થતી જશે. તેમાં રાજસપાણું
 અને તામસપાણું અગાઉ રહેતું હતું, તેનું નામ પણ
 નાદ રહે. એ મોટે રસ્તે આગળ વધતાં વળી પાછો એક
 શુકલધ્યાન નામનો દરોલક આવશે. એ રસ્તે ચાલતાં
 નિર્માળ કેવળાલોક તને પ્રાપ્ત થશે. તે વખતે તું સર્વ
 વસ્તુઓને અને ભાવોને શુદ્ધ આકારમાં યથાસ્થિતપણે
 જોઈ શકીશ. એ દરોલકને છેડે વળી નિર્મીજ યોગ

નામનો મોટો રસ્તો આવશે. એ રસ્તા ઉપર ચાલતાં આકર્ષી શનુઓને રાજ્યા કરવા માટે તારે કેરલીસસુદ્ધાત નામનો તારે મોટો પ્રયત્ન કરવો અને તેમ કરીને તારે મન, વચન અને કાયાના યોગ નામના ત્રણ હુદ્ય વૈતાલોનો નાશ કરવો. ત્યાર પછી શૈલેશી નામનો રસ્તો આવશે. તે રસ્તે તારે ચાલવું. એ રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં નિર્વૃત્તિ નગરી આવશે. એ નગરીનું નામ નિર્વૃત્તિ એટલા માટે કહેવાય છે, કે જે સર્વદા સ્થિર છે અને ત્યાં કોઈ પણ પ્રકારની ખામા-ખીડા વગર રહી શકાય છે.

ઉપરની સર્વ લોકીકલ કહી છે, તે જો ઉદારમીન નામના સામ્યમાર્ગ તું નહિ મૂકે, અર્થાત્ ઉદારમીનના નામનો એ રસ્તો છોડીને જો આટો-અવળો તું નહિ ચાલે, તો તારા મનમાં તે બધું બનવા પામશે.

વળી એ રસ્તે ચાલતાં તારે સમતા નામની યોગ નિષ્ક્રિયને બમણર પ્રત્યક્ષ કરવી. એ યોગનિષ્ક્રિયમાં તારી નજર નાખવી. તું જોવી રીતે સમતાનાં તારી નજર ન પડીય અને એ નથી વાટે નજર કરીયા, તો તું કરવા પડાવેલો. બમણર નિર્વૃત્તિને નિર્ક શકીયા. પછી તું તારી માંને જ જઈશ. વચનનો નામ સ્વકોષ નિર્ક શકીય અને દેરક પ્રકારે જે કરવા પડેય તે બધું કહી નહીયા. પણ સમતા ને નહીં અવરગળી કે, તેણે જે કરે. તારે જો ને જો અવરગળી નહીં. પણ તું તેને જ નજર પાડીએલો નહીં કે જે કરે.

બાઈ! એ નિર્વૃત્તિ નગરીમાં તો સર્વદા ચોંટવ મહોંઠવ ચોંટ્યા જ કરે છે. જ્યારે તું ત્યાં પહોંચીશ, ત્યારે તને અંતરંગ સંલ્પનું ખરું રૂઝ પ્રાપ્ત થશે અને જરેખર સંલ્પપ્રાપ્તિનો લાભ મળશે. તને તે વખતે દોઈ પ્રકારની બાધા-પીડા રહેશે નહિ. તારા આખા યત્નસમૂહનો તારા ધરેલો હોવાથી, તું તે વખતે તદ્દન નિર્ભય થયેલો હોઈશ.

હે બાળ્યશાળી ! ત્યાં નું હૃદયમાં આનંદની લહેરોમાં મગ્ન રહીશ. તારી સાથે અંતરંગ સંલ્પના સમયો છે, તેઓને પાત્ર ધારી સંપત્તિઓ મળશે અને તેમાં લય પામીને તેઓ તારી સાથે આનંદ કરશે. વળી તને બીજી એક વાત કહું તે પણ તું જરાબર લક્ષ્યમાં રાખજો. આ સંલ્પમાં જ્યારે તું પ્રવેશ કરે, ત્યારથી જ તારા યત્નો વિનાશ ક્રમતઃ બળવાન મેનાની વૈરાગ્યને મોખરે રાખી તારે પ્રયાણ કરવું અને અજ્ઞાસ નામના રસ્તાના નિપુણ લોભીયાને સાથે રાખીને, તે ગતાયે તે માર્ગે જ આગળ ચાલવું. આ વૈરાગ્ય અને અજ્ઞાસની સહાયથી જ્યારે તારો સંલ્પમાં પ્રવેશ થશે, ત્યારથી જ પગલે પગલે તારી સંપત્તિમાં વધારો થતો જશે. હવે તને વધારે શું કહેવું ? દુઃકમાં કહું તો તારે આ માર્ગે જરા પણ હોડવો નહિ. તારા અંતરંગ યત્ન એને જરાબર હણી નાખવાં. બહારની જે કાંઈ સંપત્તિ કે આકર્ષણો દેખાય તેની સાથે તારે જરા પણ સંબંધ કરવો નહિ. આદિત્રધર્મ વગેરે તારા ખરા કિતેશ્વરો છે અને તેઓનું તારે જરાબર પરિપાલન કરવું મારા આ વચનોનું તારે જરાબર રનરખુ કર્યા કરવું.

હે વત્સ! એ પ્રમાણે જો તું કરીશ, તો બધાં સારાં
-વાના થશે. ભાઈ! હવે તું જા, તારી સિદ્ધ થશે અને તને
-લાભ થશે! તું સારી રીતે નિર્મળ રાજ્ય કર! તને રાજ્યતું
ફળ જો બરાબર મળશે, તો અમારી મહેનત પણ બરાબર
સફળ થશે.

ઉત્તમકુમારે જવાબમાં કહ્યું કે—“જેવી પ્રભુની
આજ્ઞા.”

મહાત્મા સિદ્ધાન્ત શુદ્ધ્યે ઉપર પ્રમાણે ઉપદેશ આપીને
માર્ગ બતાવ્યો, તે જ પ્રમાણે સર્વ ઘટના શુદ્ધિશાળી ઉત્તમ
રાજાએ કરી. ઉપર જે માર્ગ બતાવ્યો, તે જ માર્ગે ઉત્તમ-
રાજા અનેરંગ રાજ્યમાં હાબદા થયો અને બાકીનાં પાતાનાં
સર્વ કર્તવ્યો પણ તેણે તે જ પ્રમાણે અદા કર્યાં.

તેને મહા મોદ વગેરે શત્રુઓએ પાતાની શક્તિ
બતાવવા માટે પેલી મહા યોગિની દૃષ્ટિદેવીની અગાઉ
પ્રમાણે યોજના કરી અને તેને ખાસ ભલામણ કરી કે-
અને તેને કરીને પેલા ઉત્તમરાજાને વશ કરેલા.

પરંતુ હકીકત એવી બની કે-ઉત્તમકુમારે તે દૃષ્ટિ-
દેવીને જરા પણ વશ થયા નહિ અને ઉત્તરી તેણે એ મહા
ન્યાયને કહી લીધી, એટલું જ નહિ પણ એવંતે એ મહા
મોદ વગેરે આજ્ઞા અમુકામુકને જીતી લીધી.

પરંતુ પેલી એ ન્યાય સમયે જીતે પાતે આજ્ઞા
સંપૂર્ણરૂપે અમુકામુકને જીતી લીધી. એટલું જ નહિ પણ પ્રકારથી અમુક
અને અમુક અમુકામુકને જીતી લીધી અને અમુક વશ કરી.

અને પંચાસ્તિકાયમય લોકના સ્વરૂપની વિચારણા કરવી તે. આ ધર્મધ્યાન ન્યારે પરાકાષ્ઠાએ પહોંચે છે, ત્યારે જે આત્માનુભવ થાય છે, તેનું જ નામ શુક્લધ્યાન છે.

જૈન પ્રવચન અહિંસા અને ક્ષમામય હોવાથી મૈત્રી-મય છે. જૈન પ્રવચન અનેકાન્તમય છે. તેમાં સર્વ નયોને સાપેક્ષપણે પોતપોતાના સ્થાને સમાન સ્થાન આપવામાં આવે છે. આ સર્વનયસાપેક્ષતા એ પણ મૈત્રીનો જ એક પ્રકાર છે એમ કહી શકાય.

૨-પ્રમોદ ભાવના

ધર્મમાર્ગમાં સૌથી પ્રગળ વિઘ્ન પ્રમોદ છે. પ્રમોદ ભાવનાથી પ્રમોદ હોય ટળી જાય છે. જ્યાં સુધી ધર્મમાં પ્રમોદ છે, ત્યાં સુધી તેને નિવારવા માટે પ્રમોદ ભાવના અત્યાવશ્યક છે. વર્તમાન સાધનામાં અનેક વિઘ્નો દેખાતાં હોય; તે પૈક્ય જ્યાં સુધી પ્રમોદ ભાવના વિદ્યમાન હશે, ત્યાં સુધી વિઘ્નો ટળ્યા ચિત્તાય રહેવાનાં નથી અને જે પ્રમોદ ભાવ જાગશે હશે, તે પાવિત્ર્યની સાધના પણ અવશ્ય નિર્વિઘ્ન જતશે, તેના નિર્મળ દઃ સંસ્કૃતિ જોઈ જો. પાવિત્ર્યની સાધનાને નિર્મળ અને નિર્વિઘ્ન બનાવવા માટે પ્રત્યેક પ્રવચનમાં અને પ્રત્યેક જ્ઞાનમાં પ્રમોદ ભાવનાનો વિચાર કે જે સુકલ્પિત છે, તેને ઓછી પ્રવૃત્તિ જોઈ જ અને વિચાર તેના અનુભવના વાસ્તવ અનિર્વચ્ય ન પ્રાપ્ય થઈ શકે. અર્થાત્ કે જ્યાં જોઈ જ. જુ ફળસંજ્ઞાની દૃષ્ટિથી જ્યાં અનુભવના અસીધા નિર્મળતાની વાસ્તવ્ય વિદ્યો છે અને

પ્રમોદ ભાવના રૂપ છે. તેથી ક્રિયાને અમૃતમય બનાવનાર પ્રમોદ ભાવના છે. ક્રિયાની પૂર્ણાહૂતિ બાદ પણ તેમાં થયેલ સુકૃતની જો અનુમોદના કરવામાં આવે, તો તે ક્રિયા ઉત્તરોત્તર વિશેષ ફળદાયી બને છે. આ અનુમોદના પણ પ્રમોદ ભાવનાનો વિગય છે અને તેથી ક્રિયાનું ફળ વધારનાર પણ પ્રમોદ ભાવના છે.

ગુરુકુલવાસમાં વસવાથી કૃતસતા, વિનય, વૈયાવચ્ચ, ક્ષમા આદિ ગુણોનું પાલન થાય છે. તે પ્રગટપણે કે પ્રચ્છન્નપણે પ્રમોદ ભાવનાની જ પુષ્ટિ કરે છે. જગતમાં જે કોઈ સત્કાર્યો થાય છે, તેની પાછળ જળ પ્રેરનાર પ્રમોદ ભાવના જ હોય છે. શ્રી જિનમંદિર આદિ ધર્મસ્થાનો પણ મુખ્યત્વે પ્રમોદ ભાવનાના પાયા ઉપર હોય થયેલાં હોય છે. પ્રમોદ ભાવનાની પરાક્રાંત શ્રી તીર્થંકરનામકર્મની પરમ પ્રદુષ્ટ પુણ્યપ્રદુષ્ટિનું ઉપાર્જન કરાવે છે, કેમ કે-તે પુણ્યપ્રદુષ્ટિનું ઉપાર્જન કરનારા પુણ્યાત્માઓ પૂર્વના તીર્થંકરો પ્રત્યે ઉદ્દુષ્ટ પ્રમોદ ભાવને ધારણ કરનારા હોય છે અને તેથી જ તે મહાત્માઓ આખર જગતમાં પ્રમોદનો ઉદ્દુષ્ટ વિગય બને છે. આ રીતે પ્રમોદ ભાવનાના કારણબદ્ધ શુભ આલંબનોના આદરથી વિત્રોનો નાશ અને દ્વાન.કિમાં દહના પ્રાપ્ત થાય છે.

કે-કેરના ભાવના

કેળીના ફળ ફરેલાં બીજાઓનું ફળ તે ખાદ્ય જ ફળ છે, ફળપાકે મરના તે ફળના ભાવન. છે.

જન્ય કરૂણા ચોથા, પાંચમા અને છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકે હોય છે. અને સ્વભાવજન્ય કરૂણા અપ્રમત્તાદિ ગુણસ્થાનકે હોય છે.

(૩) સ્વવિષયક કરૂણા એટલે સ્વસંબંધી દુઃખનાશ કરવાના ધાર્મિક ઉપાયોની વિચારણા કરવી તે.

(૪) પરવિષયક કરૂણા એટલે બીજાઓનાં દ્રવ્ય-ભાવ-દુઃખ દૂર કરવા માટે સમ્યક્ ઉપાયોનું સેવન કરવું તે.

(૫) વ્યાવહારિક કરૂણા એટલે જરૂરીયાતવાળાને અન્ન, જલ, વસ્ત્ર, સ્થાન, આસન, ઔષધ અને બીજી પણ ખાતર સામગ્રી પૂરી પાડવી તે.

(૬) નૈશ્ચયિક કરૂણા એ આત્માના ગુણ અધ્યવસાય રૂપ છે.

પાંચમી અને છઠ્ઠી કરૂણા પરસ્પર પૂરક છે. ક્યારેક ગુણ અધ્યવસાયો પહેલાં ઉત્પન્ન થાય છે અને પછી પ્રવૃત્તિ થાય છે તથા ક્યારેક અન્નદાનાદિની પ્રવૃત્તિ પ્રથમ થાય છે, અને પછી ગુણ અધ્યવસાયો જાગે છે; અથવા પ્રગટ થયેલા અધ્યવસાયો વૃદ્ધિ પામે છે. એટલે કે—ગુણ પ્રવૃત્તિથી ગુણ અધ્યવસાયો ન દિાય તો આવે છે અને ન હોય તો વધે છે, તેમ જ આ ગુણ પ્રવૃત્તિથી અગુણ અધ્યવસાયો આવ્યા હોય તો દૂર થાય છે અને ન આવ્યા દિાય તો અટકે છે.

“ નને કદાં પશુ દુઃખ ન આવે.” કવિવ્રજી સ્તોત્રે કહેલું છે. તેને વિષય પેલાનું દુઃખ છે. દુઃખ પ્રત્યેનું દૂર અનિદ્રા સંનિદ્રા વગર પશુ દુઃખ કરતો છે. દુઃખને દૂર

કરવા માટે સર્વ પ્રાણીઓ રાત-દિવસ પ્રયત્ન કરે છે, પણ દુઃખ ઉપર રહેલા દેવને ફર કરવાનો પ્રયત્ન કોઈ વિરલ જ કરે છે. કર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલ વર્તમાન દુઃખને ફર કરવું, એ જીવના હાથની વાત નથી, પરંતુ તે દુઃખ ઉપરના દેવને ફર કરવાની વાત-જીવના હાથમાં છે. વર્તમાન દુઃખ ફર કરવામાં જીવ પરતંત્ર છે, પણ દુઃખ ઉપરના દેવને કરવામાં તે સ્વતંત્ર છે. દુઃખ ઉપરનો દેવ ફર યતાં જ દુઃખ એ તત્વતઃ દુઃખ રહેતું જ નથી, અર્થાત્ દુઃખ વખતે પણ ચિત્તને સંકલેષ ઉત્પન્ન થતો નથી.

દુઃખ ઉપર રહેલા દેવને ફર કરવાનો અત્યંત સરલમાં સરલ ઉપાય કંઠશ્લાભાવના છે. કંઠશ્લા ભાવના એટલે બીજાઓનું દુઃખ ફર કરવાની વૃત્તિ. પોતાનાં દુઃખ ઉપર આપણે જે દેવ કરીએ છીએ, તેને બદલે જ્યારે સર્વના દુઃખ પ્રત્યે દેવ કરીએ છીએ ત્યારે પોતાનું દુઃખ જુદાઈ ભય છે. પોતાના દુઃખને જૂલી જવામાં જ સાધના માત્રનું રહસ્ય છુપાયેલું છે. આ કાર્ય ચિત્તમાં કંઠશ્લા ભાવનાને દૃઢ કરવાથી સહેલાઈથી પાર પડે છે. કારણ કે-અસ્તિગત દુઃખ પ્રત્યેના દેવનું સ્થાન સર્વ દુઃખી જીવોના દુઃખને બનાવવું એ જ કંઠશ્લા ભાવનાનું રહસ્ય છે. “મારાં દુઃખો નાશ પામો.”-એવી વૃત્તિના સ્થાને “સર્વનાં દુઃખો નાશ પામો.”-એવી ભાવના જ્યારે પ્રબળ બને છે, ત્યારે અન્યને અપકાર કરવાની મલિન ચિત્તવૃત્તિ આપોઆપ ચાલી ભય છે.

બીજા દુઃખીની અપેક્ષાએ પોતે સુખી છે-એમ ભણું-

થાય છે, તેથી તે કરૂણા ભાવનાને કેળવવી એ પરમ કર્તવ્ય બને છે.

હિતોપદેશનું દાન એ સર્વથેષ્ઠ કરૂણા છે. શ્રી જિન પ્રવચન હિતોપદેશ રૂપ છે, માટે તે કરૂણામય છે. શ્રી જિનેશ્વરો પુષ્કરાવર્ત મેઘના સ્થાને છે. તે મેઘમાંથી હિતોપદેશ રૂપ અમૃતની વૃષ્ટિ થાય છે. તે વર્ષા વડે ભગ્ય છુટો પરમ શાન્તિને પામે છે. “જ્ઞાનની સેવા એ તીર્થ” કરોની સેવા છે અને જ્ઞાનની ઉપેક્ષા એ તીર્થ” કરોની જ ઉપેક્ષા છે.” —આ વાક્ય પણ કરૂણાના માહાત્મ્યને જ કહે છે.

દાન, શીલ, તપ અને ભાવ રૂપ ચાર પ્રકારનો ધર્મ ચતુર્વિધ શ્રીરાંધમાં કરૂણાનું જ માહાત્મ્ય સૂચવે છે. દાન વડે સ્ત્રી અને પુરુષો ઉપકાર થાય છે, શીલ વડે અને તપ વડે પણ સ્વ-પર દુઃખનું નિવારણ થાય છે. ગૃહિધર્મ અને યનિધર્મ વડે પણ અસિંસાનું પાતન થતું હોવાથી કરૂણા ભાવનાનું પ્રાધાન્ય સચવાય છે. જે ધર્મોનુષ્ઠાનના મૂળમાં દયા-કરૂણાનો ભાવ નથી, તે ધર્મોનુષ્ઠાન વાસ્તવિક ધર્મોનુષ્ઠાન ગણાતું નથી. કરૂણામય જિન પ્રવચનનાં સદસ્યો ભૂતકાળમાં કરૂણા ભાવ પ્રગટવાથી જ સમન્ત છે. લીનગુણી આત્માઓ પ્રત્યેની કરૂણા અવિદ્ય ગુણવત્તા આત્માઓની સાથે મેળ કરાવે છે, તેઓની કરૂણાના પાત્ર બનાવે છે અને તેઓની કરૂણાના પ્રજાને તે અવિદ્ય અવિદ્ય નવા નવા ગુણોને નિદર્યાવે છે.

૬-આદ્યસદેવ તાત્ત્વના

૧.૧ અને ૨.૧ની વચ્ચે રહે તે મધ્યસ્થ કેન્દ્ર પણ

પ્રસંગમાં રાજ કે દ્રવ્ય ન થાય, તે માટે પુનઃ પુનઃ ચિન્તન-
તે માધ્યસ્થ્ય જાવના છે.

(૧) પાપીવિષયકે માધ્યસ્થ્ય-પ્રથમ માધ્યસ્થ્ય
અર્થાત્ ઉપેક્ષા જાવના પાપી જીવો પ્રત્યે છે. પાપી જીવોને
પાપથી અટકાવવા માટે પ્રયત્ન કર્યા છતાં, જ્યારે તેઓ
પાપથી ન અટકે, ત્યારે તેઓ પ્રત્યે મધ્યસ્થ રહેવું, પરંતુ
ચિત્તને ક્રોધાદિ કપાયોથી કલુષિત થવા ન દેવું. આ જાતની
મધ્યસ્થતા રાખવાથી તે પાપી જીવ પાપમાં અતિ આગ્રહી
બનતો કદાચ અટકી જાય અને તેથી ભવિષ્યમાં તેને
સુધારવાની તક કાયમ રહે છે. તેવા પ્રસંગે તેનો તિરસ્કારાદિ
કરવાથી તે દેવને પારજી કરનારો બની જાય અને
તેથી વૈરની પરંપરા વધી જાય છે. માધ્યસ્થથી તેનો
આપણા પ્રત્યે સદ્ભાવ ટકી રહે છે અને તેથી ભવિષ્યમાં
તેને સુધારવાની તક આપણા હાથમાં રહે છે. જેમ અપમ્યના
સેવનથી રોગીને અકાળે નિવારી ન થકાય તો મધ્યસ્થપણું
રાખવું હિતકર છે, તેમ અહિતના સેવનથી નહિ અટકનાર
જીવ ઉપર પણ તેવા પ્રસંગે એટલે કે-તેનો સુધારવાનો કાળ
નહિ પાક્યો હોવાથી આપણું માધ્યસ્થ્ય ટકાવી રાખવું તે
ઉભયના હિતમાં છે. માધ્યસ્થથી અમર્ષ અર્થાત્ વૈર દેવાની
ઈચ્છા રૂપ ચિત્તમગ્ન થયે છે.

(૨) વૈરાગ્ય વિષયકે માધ્યસ્થ્ય-વૈરાગ્ય એ વૈષયિક
મુખ ઉપરની એક પ્રકારની અરૂચિ યા દ્રેષ છે. આ દ્રેષ
પ્રમદતા હોવાથી પુન્યાનુભવી પુન્યનો હેતુ છે અને તે.

પરિણામે સાંસારિક સુખ ઉપર માધ્યસ્થ્ય અર્થાત્ રાગ-દ્વેષ-રહિતપણું પેદા કરે છે. સુખ ઉપર દ્વેષની જેમ દુઃખ ઉપર રાગ, એ પણ પ્રશસ્ત મનોભાવ હોવાથી, પુન્યાનુબંધી પુન્યનો હેતુ બની પરિણામે માધ્યસ્થ્ય અર્થાત્ રાગ-દ્વેષ-રહિતપણું ઉત્પન્ન કરે છે. વૈયથિક સુખની પાછળ રહેલ જન્મ-મરણાદિ દુઃખની ગરંપરાનો વિચાર તથા તેનાથી પુનઃ નવીન નવીન કર્મબંધનતા આદિના વિચારોથી સુખ ઉપર દ્વેષ થાય છે : અને “ દુઃખ તો કર્મનિર્જરામાં ઉપકારક તથા પરિણામે દુર્ગતિના દુઃખોના નિવારણમાં કારણભૂત છે.”-એ જાતિના વિચારોથી દુઃખ ઉપર રાગ જાગે છે.

(૩) સુખ વિષયક માધ્યસ્થ્ય-સુખ વિષયક માધ્યસ્થ્યમાં દ્વિતીય શ્રીતીર્થંકર ભગવંતોના ચરમ ભવોનું, તેમજ અનુતર વિમાનના દેવો, ધન્ના-શાસિભદ્ર, પૃથ્વીચંદ્ર, ગુણ-સાગર વગેરે મહાપુરુષોનું છે. પુન્યાનુબંધી પુન્યનો ઉપભોગ કરનારા તે મહાપુરુષો સુખનો ઉપભોગ અસ્થિરચિત્તાપણે, કેવળ પૂર્વજન્મ કર્મના ઉકળે જ કરતા હતા. આ સુખ વિષયક માધ્યસ્થ્ય પેદાની છ દિશિઓમાંથી પસાર થયા પછી આને છે.

(૪) દુઃખ વિષયક માધ્યસ્થ્ય-દુઃખ વિષયક માધ્યસ્થ્યમાં દ્વિતીય શ્રીતીર્થંકર ભગવંતોના ચરમ ભવોનું, તેમજ અનુતર વિમાનના દેવો, ધન્ના-શાસિભદ્ર, પૃથ્વીચંદ્ર, ગુણ-સાગર વગેરે મહાપુરુષોનું છે. પુન્યાનુબંધી પુન્યનો ઉપભોગ કરનારા તે મહાપુરુષો સુખનો ઉપભોગ અસ્થિરચિત્તાપણે, કેવળ પૂર્વજન્મ કર્મના ઉકળે જ કરતા હતા. આ સુખ વિષયક માધ્યસ્થ્ય પેદાની છ દિશિઓમાંથી પસાર થયા પછી આને છે.

(૫) દુઃખ વિષયક માધ્યસ્થ્ય-દુઃખ વિષયક માધ્યસ્થ્યમાં દ્વિતીય શ્રીતીર્થંકર ભગવંતોના ચરમ ભવોનું, તેમજ અનુતર વિમાનના દેવો, ધન્ના-શાસિભદ્ર, પૃથ્વીચંદ્ર, ગુણ-સાગર વગેરે મહાપુરુષોનું છે. પુન્યાનુબંધી પુન્યનો ઉપભોગ કરનારા તે મહાપુરુષો સુખનો ઉપભોગ અસ્થિરચિત્તાપણે, કેવળ પૂર્વજન્મ કર્મના ઉકળે જ કરતા હતા. આ સુખ વિષયક માધ્યસ્થ્ય પેદાની છ દિશિઓમાંથી પસાર થયા પછી આને છે.

પ્રત્યેક વિચાર પવિત્ર થયેલો હોવાથી, કયા વળતે કયા નયને આગળ કરવાથી સ્વ-પરતું હિત છે, તેનો વિચાર કરીને જ તેઓ તે તે નયને મુખ્ય સ્થાન આપે છે.

માધ્યસ્થ્યને કારણે તેઓનાં વચનો સાગર કરતાં પણ ગંભીર અને ચંદ્રમા કરતાં પણ સૌમ્ય હોય છે. તેઓ કેવળ સત્યના જ આશ્રયે હોવાથી સ્વદર્શન પ્રત્યે રાગ અને પરદર્શન પ્રત્યે દ્વેષ તેઓને રહેતો નથી.

શ્રી જિન પ્રવચન માધ્યસ્થ્ય રસથી છલોછલ ભરેલું છે, કેમ કે-તેના પ્રરૂપક પરમ મધ્યસ્થ શ્રી જિનેશ્વરદેવ છે. નયોનો વિચાર જેમ મધ્યસ્થતા લાવે છે, તેમ કર્મ-પ્રકૃતિનો વિચાર પણ મધ્યસ્થતાને ઉત્પન્ન કરે છે. કર્મ-વિગ્રાહ ચિંતનથી પણ જીવ મધ્યસ્થ બની શકે છે. સર્વ અનુષ્ઠાનનાં ફળો પ્રત્યે પણ મધ્યસ્થ ભાવ માગે છે. સર્વ અનુષ્ઠાનો કર્મક્ષયને ઉદ્દેશીને અથવા પ્રભુ-આજ્ઞાપાત્રના વિનયને કરવામાં આવે છે. કર્મક્ષયના ઉદ્દેશથી થતું અનુષ્ઠાન શ્રી નિદ્ધ ભગવંતોને અર્પણ થાય છે અને આજ્ઞાપાત્રના વિનયની કરવામાં આવતું અનુષ્ઠાન શ્રી અશિદ્ધ ભગવંતોને અર્પણ થાય છે. આ નિષ્કલ્પ ભાવને જ અન્ય કરવાના નામ કહેવાય છે. જોકે કહેવાય છે. પાંચેક અનુષ્ઠાન વળતાં જીવ સત્યનાં પાંચેક ભાગોમાં વિભાજિત થઈ જાય છે. એક ભાગ સત્યનાં પાંચેક ભાગોમાં વિભાજિત થઈ જાય છે. એક ભાગ સત્યનાં પાંચેક ભાગોમાં વિભાજિત થઈ જાય છે. એક ભાગ સત્યનાં પાંચેક ભાગોમાં વિભાજિત થઈ જાય છે.

શ્રી જિન પ્રવચનનાં છાંદો ના પાંચેક, અને પાંચેક ભાગ પાંચેક, એક પ્રવચન પાંચેક અને વિવિધ, પાંચેક પ્રવચન અને પાંચેક સંદર્ભનાં. વગેરેનું સહ્ય જીવને મધ્યસ્થ

રાગ-રૂપરહિત જનાવવા માટે છે. શ્રી વીતરાગ ભગવંતની મુદ્રા પણ મધ્યસ્થ ભાવની ઘોતક છે. ઉત્સંગમાં રામા નથી અર્થાત્ હૃદયમાં રાગ નથી અને હાથમાં શસ્ત્ર નથી અર્થાત્ હૃદયમાં દ્વેષ નથી, એ જ વસ્તુ માધ્યસ્થ્યની ઘોતક છે.

શ્રી નવકાર મહામંત્ર પણ માધ્યસ્થ્યમય છે. તેમાં શ્રી પંચપરમેશિઓનું સ્મરણ છે, કેમ કે—તેઓ પૂજ્ય છે. પૂજ્યતા મધ્યસ્થ ભાવ વિના આવતી નથી. આ રીતે મધ્યસ્થ ભાવના પણ નવકારનો સાર છે, તેથી તે પરંપરાએ ચૌદ પૂર્વનો પણ સાર બને છે.

અહિંસા, સત્ય, અચોર્ય વગેરે પર્વો પણ મધ્યસ્થતાના વિવિધ પ્રકારો છે. હિંસામાં સ્વાર્થ અને વૈર હોય છે. સ્વાર્થ એ રાગ અને વૈર એ દ્વેષ છે. અહિંસામાં તે બન્નેનો અભાવ છે. જો રાગ અને દ્વેષ હોય, તો જ અસત્ય બોલાય છે. સત્ય વચન વખતે તે બન્નેનો અભાવ છે. માધ્યસ્થ્ય વિના કોઈ જીવન સંભવતું નથી. જ્યાં જ્યાં માધ્યસ્થ્યનો ભંગ થાય છે, ત્યાં ત્યાં કલેશ, ભય, રાગ અને શોક વગરે દેવા થાય છે. શક્તિ કરતાં અધિક આહાર લેવાથી રોગ થાય છે અને અધિક બોલવાથી વૈર-વિરોધ થાય છે. આ જગતમાં જે કોઈ દુ-જો છે, તે માધ્યસ્થ્યને ન બગાડવાના પરિણામે હોય છે. આથી જ કલુ છે કે—જો હમ ખાઓ, ગમ ખાઓ, તો શરીર અને મન એ બન્નેના મારથી બચાય છે. જિન પ્રવચન માધ્યસ્થ્યમય હોવાથી, તેનાં રહસ્યો અને ગુપ્ત અર્થો મધ્યસ્થ પુરોની આગળ જ પ્રગટ થાય છે.

મધ્યસ્થ શબ્દમાં 'મધ્ય'નો અર્થ કેન્દ્ર થાય છે અને 'સ્થ' એટલે તેમાં-કેન્દ્રમાં રહેવું તે. બધી પ્રવૃત્તિઓનું કેન્દ્ર આત્મા છે. પ્રવૃત્તિઓ તે ચક્ર છે. પ્રત્યેક ચક્ર (Circle)ને કેન્દ્ર (Center) હોય જ છે. તે રીતે રાત-દિવસ ચલી મન, વચન અને કાયાની જે બધી પ્રવૃત્તિઓ છે, તેઓનું પણ કેન્દ્ર એક જ છે અને તે આત્મા છે. આત્મા તરફ લક્ષ્ય કેન્દ્રિત કરીને જે કાંઈ પ્રવૃત્તિ થાય, તે બધી મધ્યસ્થ કહેવાય.

મધ્યસ્થ માણસ તે કહેવાય છે, કે જે બધાનું સાંભળે પણ કોઈમાં જોંસાય નહિ. તેનું જોંસાણુ માત્ર સત્ય તરફ જ હોય છે. આદીં સત્ય એક આત્મા છે, કેમ કે-તે જ કાયમી રહેનાર છે અને તે જ ચિદ્ધન અને આનંદધન છે. આખી જ્ઞાન-વ્યોતિ અને આનંદનો પ્રકાશ બધા તેમાંથી જ છે. તેના આધાર છે. આખી પ્રવૃત્તિ માત્રનું મૂળ કેન્દ્ર આત્મા છે. તેનું કદી પણ વિસ્મરણ ન થવા દેવું. તે કેન્દ્રસ્થ એટલે મધ્યસ્થ છે, માટે તેને ન્યાયાધીશની ઉપમા પણ આપી શકાય. અથવા અનંક સંતાનોના પિતા જેમ બધા સંતાનો પ્રત્યે મધ્યસ્થ ભાવ રાખે છે, તેના જેવી ઉપમાવાળો આત્મા છે.

મનુષ્ય માત્રની ઉત્પત્તિ મધ્યસ્થ ભાવમાંથી થાય છે. જ્ય નાત્ર પ્રત્યેની મત્રી, મુ હી માત્ર પ્રત્યેનો પ્રતોઠ, કુળી માત્ર પ્રત્યેની કુલુત અને પત્રી માત્ર પ્રત્યેની ઉપસા, તે બધા મધ્યસ્થ ભાવના જ વિશિષ્ટ પ્રકારો છે. સુખ-દુઃખ પ્રત્યેનું મધ્યસ્થ તે વેદન્ય કહેવાય છે. નિદ્રાવિન્ય પ્રત્યેનું મધ્યસ્થ તે વિવેક કહેવાય છે. મધ્યસ્થ એ સર્વ

વિવેક-બુદ્ધિજન્ય હોય છે. વિવેક બુદ્ધિ, ન્યાય બુદ્ધિ, શુદ્ધ બુદ્ધિ, નિષ્પક્ષ બુદ્ધિ, મધ્યસ્થ બુદ્ધિ વગેરે એક જ અર્થને કહેનારા જિનન જિનન શબ્દો છે. ન્યાયબુદ્ધિ એ સત્યનો પક્ષપાત છે. અદિત્યાદિ મતો, હુમાદિ ધર્મો, દાન કે પૂજન આદિ શુભ પ્રવૃત્તિઓ એ ન્યાયબુદ્ધિનું ફળ છે. સર્વ પ્રકારનાં શુભ અનુષ્ઠાનો અને સર્વ પ્રકારનાં શુભા-
 પિતો ન્યાય બુદ્ધિવાળા, મધ્યસ્થ વૃત્તિવાળા અને આત્મસ્થિત મહાપુરુષોના દૃશ્યમાંથી નીકળેલાં છે, તેથી તે ઉપાદેય બને છે. સામાયિક ધર્મ પણ મધ્યસ્થ, બાવનો ધોતક છે, કારણ કે-પરમ મધ્યસ્થ એવા શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતોએ તેને પ્રથમ ઇવનમાં ઇષી, તેનું ફળ પ્રાપ્ત કરીને, વિશ્વ-
 કલ્યાણને ગાટે તેનો ઉપદેશ આપ્યો છે.

ધર્મની વ્યાખ્યા

‘યતોઽમ્યુદ્યનિઃશ્રેયસસિદ્ધિઃ સ ધમઃ ।’

જેનાથી અમ્યુદય અને નિઃશ્રેયસની સિદ્ધિ થાય, તે ધર્મ. ધર્મની આ વ્યાખ્યા સર્વ આસ્તિક દર્શનકારોને માન્ય છે. અમ્યુદય એટલે પૌદ્ગલિક આળાદી. નિઃશ્રેયસ એટલે આધ્યાત્મિક શ્રેય. ધર્મથી જેમ આધ્યાત્મિક શ્રેય સધાય છે, તેમ પૌદ્ગલિક આળાદીનું કારણ પણ ધર્મ જ છે. પૌદ્ગલિક આળાદી એટલે ભૌતિક ઉન્નતિ, ભૌતિક સુખોની સિદ્ધિ. સુખ બે પ્રકારનાં. એક પુદ્ગલનાં સંયોગથી થનારાં અને બીજા પુદ્ગલનાં સંયોગ વિના થનારાં. પુદ્ગલનાં સંયોગથી થનારાં સુખો એ ભૌતિક સુખો છે. કોઈ પણ પુદ્ગલનાં સંયોગ વિના કેવળ આત્મપદાર્થથી ઉત્પન્ન થનારું સુખ એ આધ્યાત્મિક સુખ છે. આધ્યાત્મિક સુખની સિદ્ધિ નિર્જીવત્વથી ધર્મથી છે. પૌદ્ગલિક સુખની સિદ્ધિ એ પુદ્ગલત્વથી ધર્મથી છે. જેમાં સુખ કર્મનો બંધ એ ક્ષેપ છે, તે પુદ્ગલત્વથી છે. જેમાં પુદ્ગલ અને પાપ ઉભયનો ક્ષેપ એ ક્ષેપ છે, તે નિર્જીવત્વથી ધર્મ છે.

નિર્જીવત્વથી ધર્મ માત્ર અપાતે છે. પુદ્ગલત્વથી ધર્મ સંયોગનાં વિવિધ પ્રકારનાં સુખોનો અનુભવ કરાવે છે. એ સુખો પરદ્રવ્યની ઉપાધિથી થનારાં થવાથી જાદિ અને અનિરવજા છે. પરદ્રવ્યની ઉપાધિ વિના કેવળ આત્મામાંથી

ઉપજનારાં આધ્યાત્મિક મુખો છે, તેની આદિ છે પણ અંત નથી.

આજનાં કાળમાં ભૌતિક મુખોને મોટી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત થયેલી છે. ભૌતિક મુખોની સિદ્ધિનું કારણ વિજ્ઞાન મનાય છે. વિજ્ઞાનની વિવિધ શોધોથી ભૌતિક મુખોનાં સાધન વધ્યા છે અને વધે છે. ઉત્તમ પ્રકારનાં રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને ઉત્તમ પ્રકારનાં શબ્દ તેમ જ તે જાણની પ્રાપ્તિ એ આજનાં મોટા ભાગના મનુષ્યોનું ધ્યેય હોય છે. એ ધ્યેયની સિદ્ધિ વિજ્ઞાનથી થતી દેખાય છે, તેથી મનુષ્ય તે તરફ ખેંચાતો જાય છે; પરંતુ તેનું આકર્ષણ તેને સુખના ખરા માર્ગે લઈ જવાને બદલે મોટા માર્ગે લઈ જાય છે.

મુખનો ખરા માર્ગ હિંસા, અસત્ય, ધીરી, અબ્રહ્મચર્ય કે પરિશ્રદ્ધ નથી, કિન્તુ અહિંસા, સત્ય, અચીર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિશ્રદ્ધ છે. મુખ એ અપીડા રૂપ છે. બીજાને પીડા આપવાથી અપીડા રૂપ મુખનાં અધિકારી બની શકાતું નથી. હિંસા, અસત્ય વગેરે બીજાને પીડવાનાં માર્ગ છે, તેથી પાપસ્વરૂપ છે. તેનાથી મુખની આશા રાખવી એ નિર્થક છે. વિજ્ઞાનથી નિષ્ક્રમણારાં ઉત્તમ પ્રકારનાં રૂપ-રસાદિનો ભોગ કે તેની પ્રાપ્તિ પાપ કર્યા વિના થઈ શકતી નથી. પાપનાં માર્ગે મુખની શોધ એ અવળો ધંધો છે. તેથી રૂપ-રસાદિની પ્રાપ્તિ માટે વિજ્ઞાનનાં માર્ગે આગળ વધનારા પાપનાં માર્ગે જ આગળ વધે છે અને પાપનાં માર્ગે આગળ વધનારાં આશા મુખની પ્રાપ્તિ કરી શકે, એ ત્રિકાળમાં અશક્ય છે.

નવાં પાપ જાંધાવે, તે પાપાનુજાંધી પુણ્ય) ધર્મનું કળ
હોવાથી ત્યાજ્ય છે.

જે ભૌતિક સુખોની ઉત્પત્તિમાં પાપ નથી, રક્ષણમાં
કલેશ નથી, વર્તમાનમાં દુઃખ નથી, ભવિષ્યમાં દુર્ગતિ
નથી, અનાયાસે જે સિદ્ધ થાય છે, અનીતિપૂર્વકનાં ભોગોમાં
જેનો દુર્વ્યય નથી તથા ધર્મોન્નતિ અને ધર્મવૃદ્ધિમાં જ
જેનો સદુપયોગ છે, એવાં સુખોની પ્રાપ્તિ પુણ્યાનુજાંધી
પુણ્ય રૂપી ધર્મનાં સંજાંધથી છે. તે ઉત્તરોત્તર શુભ ગતિની
પ્રાપ્તિમાં નિમિત્તભૂત બનીને જીવને અંતે અપવર્ગનાં અ-
વ્યાપાધ સુખોની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. તેનું જ નામ નિઃશ્રેયસ
છે. નિઃશ્રેયસનાં ગુણ એ નિરૂપાધિક છે અર્થાત્ પરદ્રવ્યનાં
નંપોગ વિના જ થાય છે. એ સુખોનો આધાર કેવળ
આત્મા જ છે. આત્માનાં સ્વરૂપમાંથી ઉત્પન્ન થતાં ગુણ
એ જ પરમાર્થે ગુણ છે. તેની પ્રાપ્તિનો આધાર નિર્જેસ-
વત્ત્વે થતો છે. એ રીતે શુભાશુભ કર્મના ફાયદા મળતાં
અવ્યય, અચલ ગુણ એ નિર્જેસ અથવા અનાદ્ય રૂપ ધર્મની
વિદ્યમા છે. અવ્યયથી નિપજ્યાં દુઃખને દૂર કરવાનો ત્યાગ
સ્વયંકેન્દ્રા ક્રિયા પ્રકરણે. શુભાશુભ રૂપ કે અનાદ્ય રૂપ
નિર્જેસવત્ત્વે થતો છે.

ધર્મની ઓળખ

દુનિયામાં જે પ્રકારના પદાર્થો છે. તે કેટલાક દૃશ્ય
 ૧ અને કેટલાક અદૃશ્ય છે. દૃશ્ય પદાર્થોને દેખવા માટે
 અક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયો સિવાય બીજાં સાધનોની જરૂર પડતી
 નથી. અદૃશ્ય પદાર્થો કેવળ ઇન્દ્રિયોથી જોઈ શકાતા નથી.
 તેને જોવા માટે બીજા પદાર્થોની સહાય લેવી પડે છે.

જેમ કે-પર્વતની ટોચ ઉપર રહેલા અગ્નિને જાણવા
 માટે, નીચે રહેલા માણસને એ અગ્નિમાંથી અવિચ્છિન્ન
 ધારાએ નીકળેલી પૂમલેખાની સહાય લેવી પડે છે અને એ
 પૂમલેખાને જોઈને તે પુરુષ પોતાની આંખને અદૃશ્ય જોવા
 અગ્નિને પણ જાણી શકે છે.

એ જ વાત છે જૂતળના તળ નીચે છુપાયેલા વૃક્ષના
 મૂળને જાણવાની કે આકાશના વાદળ નીચે છુપાયેલા સૂર્યના
 કિરણને જાણવાની. વૃક્ષના પાન જો લીલાછમ છે કે ફૂલ
 અને ફળ નિયમિતપણે ઢોળે છે, તો તે વૃક્ષનું મૂળ જમીન-
 માં અવશ્ય સાચું, તાલુ અને અખંડિત છે-એમ નિશ્ચિત
 થાય છે. અથવા વાદળની ધનધોર છાયા વખતે હલુ રાત્રિ
 યઈ નથી પણ દિવસ છે-એમ સમજી શકાય છે, તો તે
 અખપટલની પાછળ સૂર્ય હજી ઋતિ કરી રહ્યો છે પણ અસ્ત
 પામી ગયો નથી-એ વાત પણ નક્કી થાય છે. અદૃશ્ય મૂળ

કે તે વૃક્ષના અળાંડિન મૂળની આવશ્યકતા છે; અને તે મૂળનું જ નામ નિર્મળ ધર્મ છે.

આત્મામાં રહેલો તે ધર્મ વર્તમાનકાળે ઉદારતાદિ ગુણો કૃપી અંકુરોદિ દ્વારા પ્રગટ થાય છે અને આગામી કાળે મુર-નરની સંપત્તિ રૂપી પુરુષા અને સિદ્ધિના અનતા ગુણો રૂપી કૃષો રૂપે પ્રગટ થાય છે. જે આત્મામાં ઉદારતાદિ ગુણો હજી પ્રગટયા નથી, તે આત્મા બહારથી ધર્મની આરાધના કે આધના કરતા હોય, તો પણ અંદરથી ધર્મને પામેલો જ છે—એવો નિશ્ચય કરી શકતા નથી.

ધર્મવૃક્ષનો પ્રથમ અંકુરો ઔદાર્ય છે દાન નહિ પણ ઔદાર્ય. દાન અને ઔદાર્યમાં ભેદ છે આમાને જરૂર છે અને અપાય છે—એ દાન છે અને પોતાને દાતાને દાન કરવાની જરૂર છે અને અપાય છે—એ ઔદાર્ય છે. જે દાન અપાય છે સંજ્ઞા સુજળ, પણ આપવાની ભાવના છે સર્વસ્વની, તે દાન ઔદાર્ય ગુણથી ભરપૂર છે. જે દાન સંજ્ઞા સુજળ પણ અપાતું નથી, એટલું જ નહિ પણ આપવાની પાછળ લેનારની જરૂરીઆતને જ આગળ કરવામાં આવેલી હોય છે, તે દાન ઔદાર્યની આમીવાજું છે. ઉદાર આત્મા દાન લેનારની જરૂરીઆતને જેટલી અગત્યતા આપે છે, તેથી કેઈ ગુણી અધિક અગત્યતા પોતાને આપવાની માને છે. દાન નહિ દેવાથી સામાનું કાર્ય બગડી જવાનો ભય તેને તેટલો લાગતો નથી, કે જેટલો ભય દાન નહિ આપવાથી પોતાનું બગડી જવાનો તેને લાગે છે. અથવા આપીને કેટલું

આખું, તે ગણાવવાની વૃત્તિ કરતાં કેટલું નથી આખું તે ગણાવવાની વૃત્તિ તેના હૃદયમાં સદા રમતી હોય છે, એ ઔદાર્યનું લક્ષણ છે. અને એ જાતિનું ઔદાર્ય એ ધર્મ રૂપી વૃદ્ધાનો પ્રથમ અંકુર છે. ધર્મ આત્મામાં પરિણામ પામ્યો છે કે નહિ ?—તે જાણવાનું એ પ્રથમ લક્ષણ છે : બીજું લક્ષણ દાક્ષિણ્ય છે.

કોઈની પાસે પ્રેરણા વિના થતું દાન, એ ઔદાર્ય ગણાય છે અને કોઈની પાસે પ્રેરણા કે યાચના બાદ થનારું દાન, એ દાક્ષિણ્ય છે.

કોઈની પાસે માગણીને છતી શક્તિએ નકારતાં સંકેત થતો, એ દાક્ષિણ્ય છે. દાક્ષિણ્ય વિનાનું ઔદાર્ય એ સુવાસ વિનાના પુષ્પ જેવું છે કે સર વિનાના ફૂલ જેવું છે. જેમ મોંઘર પાસે પુષ્પ જોઈ સુવાસ વિનાનું દોષ નો તેને કોઈ લેવાનું નથી કે જળથી ભરપૂર પાસે ફૂલ જોઈ સર વિનાનો દોષ નો. અને સુકાઈ માય છે, તેમ યાચનાનો ભંજ ન કરવા કેમ દાક્ષિણ્ય સદગુણ જેનામાં પ્રગટેલો નથી, તે આત્મા કેદાર દોષ નો પાસે તેની કેદારના સદાશય કદી નથી કે અર્પી આત્માએને તે સદાશય લેવા જાતો નથી.

અર્પણકરિનું બીજું લક્ષણ પાપનુકુળતા છે. પાપ કર્યો જેમ સુગુણ નથી, તેમ ઔદાર્ય કે દાક્ષિણ્યના ફળોનાં કર્યો. પુરુષો. સંભવ છે. પાપ એ વિપ્રાણ્ય છે અને પુણ્ય એ અનુપાણ્ય છે. એ મોં પાપ પુણ્યનાં મોં જેમ અંધારનાં મોં નથી, એ આત્માનું અંધાર અને

દાક્ષિણ્ય સ્વ-પરના કાયદા માટે થવાને બદલે કેટલીક વાર નુકસાનને માટે થવાનો વધારે સંભવ છે. એ કારણે ધર્મી આત્માના અંતઃકરણમાં ચોથું લક્ષણ નિર્ભળ બોધ પળ છે. એથી એ પાપ-પુણ્યનો ભેદ સમજી શકે ૮ અને પાપનો પરિહાર તથા પુણ્યનો સ્વીકાર કરવાના કાર્યમાં સદા સાવધાન રહી શકે છે. એના પ્રભાવે તેનું ઔદાર્ય કે દાક્ષિણ્ય પાપના માર્ગે ઘસડાઈ જતું બચે છે. ધર્મનું ચોથું લક્ષણ નિર્ભળ બોધ છે, તેથી તેના કારણે આત્મામાં સદા પાપની જીગૃહ્સા જાગતી રહે છે અને તેનાથી જ પુણ્યની પ્રશંસા પણ તેના આત્મામાં સદાકાળ રમતી હોય છે. વળી તેના જ કારણે તેના ઔદાર્ય-દાક્ષિણ્યાદિ સદ્ગુણો અને સદ્-પર્યાય પણ વધતો રહે છે; અને પરિણામે તે આત્મા આ લોકમાં યશસ્વીતિનો અને પરલોકમાં સદ્ગતિનો લાભી થઈ શકે છે.

સામાયિક ધર્મ

સાન-દેવતાં અભાવે રૂપ આત્માનાં મધ્યસ્થ પરિણામ
સ્વને તે પાપને જનો જાન, દર્શનઅને ચારિત્ર રૂપ ગુણોના
આત્માને જે સાન, તેને શાસ્ત્રકાર ભગવંતે સામાયિક ધર્મ
કે. કે.

“સમાજા મોહપતિ સમાનમાનજ્યાંનાં જાનદર્શનચારિત્રા-
ભાજાકાં જાન સમાજ, સનાય પદ સામાયિકમ્ ।”

નન જેટલે મોહ પ્રાપ્ત કરવા માટે સમાન સામ-
વ્યવસ્થા, આત્માનાં સાન દર્શન-ચારિત્ર રૂપ ગુણો, તેના
સાન જેટલે સામાયિક જે પરિણામને પ્રાપ્ત કરવાથી
આત્મા નમણિયાઓ બને, સાન-દેવરહિત થાય, સર્વ
કામ, ક્રિયાને પાપનાં આત્માથી જેન ગુણ, તે સામાયિકને
પરિણામ છે. સામાયિક એ સર્વ ગુણ ગુણોનાં આપસરબદ્ધ
છે. સર્વ નાશ્ય આપસરનાં વ્યાપ રૂપ છે. કમું છે કે -

“સામાયિકં મુખાવાનાવાક, સ્વામિત્વ મર્માવાનાન ।

સંકટ સામાયિકાવાનાવાકાદ્યમુખાનાના મેવ ॥ ૧ ॥”

“સનાતનવાદ અર્થાત્, સામાયિકને સંનિયમાવાપમ ।

સામાયિકાવાકાદ્યમુખાવાનાના નાનાવા ॥ ૨ ॥”

અર્થ—સામાયિક એવ નાન સામાયિકને, આપસર છે,
તેના સામાયિક નાન સામાયિક આપસર છે. સામાયિકને

એવા છોડેને ચારિત્રાદિ શુભો પ્રાપ્ત થઈ શક્યા નથી. તે કારણે ચારીરિક અને માનસિક અનેક દુઃખોનાં નાશ રૂપ યોગેનો નિરૂપમ ઉપાય સમવાને એક સામાયિકને જ કહ્યો છે. "

હવે ત્યારે સમપરિણામવાળો બને છે, ત્યારે પ્રતિ-
સાધુ તથા તથા જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રનાં પર્યાયોને પામે છે
જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રના આ પર્યાયો સંકલેશનાં વિરોધ-
ક અને નિરૂપમ સુખનાં હેતુ છે. તેથી તેને ચાર્યામાં
ચિન્તામણી, દુષ્ટપત્ર અને કામધનુષી પણ અધિક પ્રભાવ-
શાળી કહ્યા છે. અચિન્ત્ય પ્રભાવશાળી આ સામાયિકનાં
પરિણામની પ્રાપ્તિ હવેને સર્વ સાવધ યોગેનો ત્યાગ કર-
વાથી અને નિરવધ યોગોત્તુ સેવન કરવાથી થાય છે. વસ્તુતઃ
સર્વ છોડે સાથે મૈત્રી આદિ પ્રયત્ન ભાવોને ધારણ કરવાં,
એ જ સામાયિક છે. પરંતુ આ ભાવોને હવેનમાં સક્રિય
રૂપ આપવા માટે સર્વ સાવધ યોગોનાં ત્યાગની અને નિર-
વધ યોગોનાં સેવનની પ્રતિજ્ઞા લેવી પડે છે. એ પ્રતિજ્ઞાના
મદ્દલ અને આત્મેવનને સામાયિક તત્ત્વ કહેવામાં આવે છે.
આ સામાયિક મનનું જ ખીલું નામ અહિંસાપત્ર છે.

અહિંસાપત્રમાં આત્મીયમ્યની દૃષ્ટિ છે અને એ જ
દૃષ્ટિ સામાયિક જનમાં છે. હવેનમાં અહિંસાનો પરિપૂર્ણ
અમલ કરવા માટે સામાયિક જનની પ્રતિજ્ઞા અનિવાર્ય છે.
સામાયિકનો શ્રીધો અર્થ સમતા છે.

“આત્મનઃ પ્રતિવૃત્ત્યંતિ પરેણાં ન સંમાચરેત્ ।”-“પોતાને-

પ્રતિકૂલ વસ્તુઓ ખીજીઓ. પ્રત્યે ન આચરવી એ ધર્મનો સાર છે.' સર્વ જીવો જીવવાને ઈચ્છે છે, કોઈ મરવાને ઈચ્છતું નથી. તું પણ જીવવાને ઈચ્છે છે, મરવાને ઈચ્છતો નથી : માટે તારે કોઈ પણ પ્રાણીની હિંસા ન કરવી કે ન કરાવવી—એ તારો ધર્મ છે. જેઓને ધર્મની જરૂર છે, તેઓએ જીવનમાં અહિંસાને સ્થાન આપવું જ જોઈએ; અને કોઈ પણ જીવની થોડી પણ હિંસા એ પોતાનાં પ્રમાણી શાય, તો તેને અધર્મનું કારણ માનવું જોઈએ. આવી નિરપાદ અહિંસાને સિદ્ધ કરવા માટે પ્રતિજ્ઞા પણ આપવી જોઈએ અને તેનાં પાલન માટેનાં નિયમો પણ હ : જોઈએ.

અહિંસા એ ધર્મ છે તથા તેની સિદ્ધિ માટે સત્યાદિ મંત્રો અને પ્રત્યક્ષાદિ નિયમોનો ઉપદેશ આપે—વતે અંશે સર્વ ધર્મોમાં અભાવેલો છે. સામાયિકની પ્રતિજ્ઞામાં તે ઉપદેશને પૂર્ણતાએ પાંડિત્યાદિમાં આવ્યો છે. કહ્યું છે કે—

“ નિમિત્તમિત્તં જનં, પુત્રાન્તેનૈવ વત્સલઃ ।

દુઃખસ્યપણ્ય તપઃ, મરિચોર્માનિચુકિતઃ ॥ ૧ ॥ ”

અર્થ “ દુઃખસાધક દુઃખ દિવાળી અને સર્વ પેદાશની પેદાશ દેવ દિવાળી, આ પાત્કારિણના પરિતુલ્ય પાત્કાર અને એકાન્ત નિરપદ છે. ”

મંત્રો, વિષયો, વિદ્યા જ અભ્યાસ અને મંત્રો, અભ્યાસ વિદ્યા જ અભ્યાસ એ પાત્કાર પરિતુલ્ય છે. પાત્કારિણનાં સર્વ કાર્યો પાત્કારિણનાં છે અને તેનું જ અહિંસાપુર્ય

આચરણ પલ્લુ છે, તેથી તે એકાન્ત નિરવ છે. એ કારણે સામાયિકની પ્રતિજ્ઞા અંગીકાર કરનારથી પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનરૂપિત જેવા મૂલ્યમંદ જીવોની હિંસા પલ્લુ ધર્મ સાક્ષી નથી અને તે હિંસાથી ભયવા માટે ખાવા, પીવા, લેણવા, ઉઠવા, બોલવા, ચાલવા, મુકા અને ભગવા જેવી ક્રિયા કરતી વખતે પલ્લુ ધર્મ 'સંભાગમધુ' જીવન જીવવું પડે છે. એનું જ નામ સક્રિય અહિંસા અને આત્મીયમ્મ દ્વિતું સક્રિય પાલન છે.

સામાયિકની પ્રતિજ્ઞાનાં અર્થથી પ્રરૂપક શ્રી તીર્થ'કર-કેવો છે અને સૂત્રથી રચના કરનારા શ્રી ગણધર ભગવંતો છે.

સામ, સમ અને સમ્મ-એ ત્રણ સામાયિકનાં પર્યાય શબ્દો છે. સ.મ એટલે મધુર પરિણામ-સર્વ જીવો સાથે મત્રીનાં પરિણામ. સમ એટલે ત્રાજવા જેવા સમાન પરિણામ-સર્વ સંયોગો અને વિયોગો પ્રત્યે સરખા પરિણામ. સમ્મ એટલે ખીર-ખાંડની જેમ પરસ્પર મળી જવાનાં પરિણામ-જ્ઞાન, દર્શન અને આશિરની એકતાનો પરિણામ. આશિર રૂપ ખીરની સાથે જ્ઞાન-દર્શન રૂપી ખાંડ અને સાકરનું એકત્ર મળી જવું, તે સમ્મ પરિણામ છે. ટુંકમાં સામાયિક એ સર્વ પાપવ્યાપારોનાં ત્યાગની અને નિપ્પાપ વ્યાપારોનાં સેવનની પ્રતિજ્ઞા રૂપ છે. તેથી તેમાં સર્વ જીવોની મૈત્રી, સર્વ સંયોગોમાં માધ્યસ્થ અને સર્વ અદૃશુજોનાં પાલન પ્રત્યેનો ઉત્સાહ વગેરે પ્રશસ્ત અધ્યવસાયો રહેલાં છે.

સામાયિકનાં મુખ્યત્વે ચાર પ્રકારો છે. શ્રુત સામાયિક

એમાં રાગ-દ્વેષ ન કરવા રૂપ સમતાવૃત્તિ ડેળાય છે. સામાયિક કરવું એટલે ચિત્તવૃત્તિને શાન્ત કરવાનો અભ્યાસ કરવો. સમભાવમાં સ્થિર થવાનો, મધ્યસ્થ ભાવને ડેળવવાનો અને સર્વ જીવો પ્રત્યે સમાન વૃત્તિ અર્થાત્ સર્વાત્મભાવને ડેળવવાનો પ્રયત્ન અભ્યાસ, એનું જ બીજું નામ સામાયિક છે.

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી પણ એ સામાયિક ચાર પ્રકારનું છે. દ્રવ્યથી ધર્મોપકરણને ઊડીને બીજા સર્વ દ્રવ્યોનો ત્યાગ કરવો, ક્ષેત્રથી સામાયિક કરવા જેટલી જગ્યાને ઊડીને બીજી જગ્યાનો ત્યાગ કરવો, કાળથી જે ધર્મી પર્યંત સામાયિકમાં રહેવાનો નિર્ણય કરવો અને ભાવથી રાગ-દ્વેષરહિતતા અને સમભાવસહિતતા અથવા અશુભ ધ્યાનનો ત્યાગ અને શુભ ધ્યાનનો સ્વીકાર કરવો. અશુભ ધ્યાન આર્ત અને રોદ્ધવરૂપ છે. એ જે ધ્યાનનો ત્યાગ કરવા માટે મૈત્ર્યાદિ ચાર અને અનિત્યત્વાદિ બાર ભાવનાઓનો વિચાર કરવો; તથા વચન અને કાયાનાં અશુભ વ્યાપારોથી જાગ્રત માટે તેટલા વખત સુધી સર્વ સાંસારિક પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરવો.

સામાયિકની આ પ્રતિજ્ઞા વડેમાર્ગને વૃક્ષની છાયાની જેમ સંસારનાં ત્રિવિધ તાપથી સંતપ્ત આત્માને શાન્તિ લેવા માટેનું પરમ વિશ્રામ સ્થળ છે, તેમજ પાપનો અંધકાર દૂર કરવા માટે અને આત્માનો આંતરિક પ્રકાશ મેળવવા માટેનું અદ્વિતીય સાધન છે.

આ મત જીવને અઘાતમ માર્ગનાં રસ્તે ચઢાવવા

દેદ

માટેનો ખરેખર ભોમીઓ છે, તેમ જ દુર્ગતિનાં દ્વારની અર્ગળા અને સદ્ગતિનાં દ્વારની કુંચી છે જેટલો વખત સામાયિક મતમાં, સમતાભાવમાં ચિત્ત ગોટેલું રહે છે, તેટલો વખત અશુભ કર્મોનો ઉચ્છેદ થાય છે અને તેટલો વખત શ્રાવક સાધુ સમાન બને છે. આથી આત્માથી જીવોએ વધુ ને વધુ સામાયક કરવા, એ ક્ષિતકારક, સુખકારક અને કલ્યાણકારક છે.

૩૧

ધર્મનો પ્રભાવ

દશ પ્રકારના ચારિત્રધર્મના પ્રભાવથી સૂર્ય-ચંદ્ર વિશ્વ ઉપર ઉપકાર કરવા દરરોજ ઉદય પામે છે : વરસાદ સમયસર વરસે છે : સમુદ્ર મર્યાદા ઊઠતો નથી : સિંહ, વાઘ, વાવાઝોડા, દાવાનળ સંહાર કરતા નથી : પૃથ્વી આધાર વિના ટકી રહે છે. એ વગેરે સર્વ નિયમિતપણે વિશ્વમાં વ્યવસ્થિત રીતે ચાલુ રહ્યું છે, તે સર્વ ધર્મનો પ્રભાવ છે. શાસ્ત્રકાર મહા-પિંચો ધર્મભાવના નામની ખારમી ભાવનામાં ધર્મનો પ્રભાવ એ રીતે વર્ણવે છે.

‘ધર્મદયાળ’-એ પદની ટીકા કરતાં ૫. શ્રી હરિભક્ત-સુરિષ્ઠ મ. લલિતવિસ્તર નામના શ્લોકરત્નમાં દર્શાવે છે કે-

‘સામાયિકાદિગત વિશુદ્ધક્રિયાઅભિવ્યક્તસકલસત્ય-
દિનારણામૃત લક્ષ્મણચરિણામ પદ સાધુધર્મઃ ।’

અર્થ-‘સામાયિકાદિની વિશુદ્ધ ક્રિયાથી અભિવ્યક્ત થતો સકલ પ્રાણીઓના હિતના આશય રૂપ અમૃત લક્ષ્મણ સ્વપરિણામ એ જ સાધુધર્મ છે.’

આને સર્વવિરતિ ચારિત્રધર્મ કહે છે. ધર્મ એટલે જ ચારિત્રધર્મ. એ સાધુધર્મને પ્રાપ્ત કરવાનો પરિણામ એ શુદ્ધધર્મ છે. એને દેશવિરતિ ચારિત્રધર્મ કહે છે. કહ્યું છે કે-‘સાધુર્ગર્ભાભિલ્લપ્તકલ્પ આત્મચરિણામઃ પ્રાવરુધર્મઃ ।’

‘સાધુધર્મ’ પાળવાના અભિલાષ રૂપ આશય જેમાં છે, તે શ્રાવક-ધર્મ છે.’ સર્વ જીવોના હિતના આશય રૂપ અમૃત છે લક્ષણ જેનું, એવો આત્મપરિણામ, તે સર્વવિરતિ આરિત્રધર્મ છે. આ પરિણામને આત્મામાં સ્થિર રાખવા માટે સામાયિક આદિ નિશુદ્ધ ક્રિયાની જરૂર છે. પ્રાણી માત્રના કલ્યાણની હિતની ભાવના-હિતનો આશય અથવા સર્વ જીવોને દુઃખમુક્ત કરી પરિપૂર્ણ ગુણ પ્રાપ્ત કરાવવાનો આત્મામાં રહેલો જ ભાવ, તે ભાવની શુદ્ધિ અને ગુણિ માટે શાસ્ત્રમાં દશ પ્રકારનો આરિત્રધર્મ ઉપદેશ્યો છે. આવો અમૃત પરિણામ ત્યારે જ ટકે, કે જ્યારે શુદ્ધ રીતે દશ પ્રકારના આરિત્ર-ધર્મનું પાલન થાય. જેમ કે-જો ક્ષમાગુણ હોય, તો જ સર્વ પ્રાણીઓપદ કલ્યાણનો ભાવ ટકી રહે અને જો ક્ષમાગુણ નહોતો, તો અપરાધી ઉપર ક્રોધ થાય તથા તેની સાથે જ ને શુદ્ધ ભાવ તૂટી પડે. તેવી રીતે જો માદૃવ-માનવ્યાગ

સમગ્ર વિશ્વવિપયક હિતચિન્તાનો એ ભાવ દશ પ્રકારના ધર્મના આંશિક કે પરિપૂર્ણ પાલન વડે સ્થિર રહેતો હોવાથી, એ ધર્મને લીધે જ સમગ્ર વિશ્વની વ્યવસ્થા એક પણ નિયમને આધ પહેંચ્યા સિવાય આવી રહી છે. શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માના આત્મા, શ્રી બ્રહ્મધર ભગવંતોના આત્મા, શ્રી આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ ભગવંતોના આત્મા, સર્વ પ્રાણીવિપયક હિતચિન્તાના ભાવથી ભરેલા છે; અને એ ભાવની રક્ષા ખાતર સતત દશ પ્રકારના ચારિત્રધર્મનું તેઓ પાલન કરી, નકશી રક્ષા છે. તેથી તે ભાવ સમગ્ર વિશ્વમાં સતત વ્યાપેલો રહે છે; અને એ ભાવના પ્રભાવ વડે જ વિશ્વમાં સર્વ કંઈ વ્યવસ્થિત ચાલી રહ્યું છે. આ હકીકત યાત્રમાં વારંવાર ઉપદેશી છે.

દશ પ્રકારનો ચારિત્રધર્મ ત્યાં જ હોય છે અને ત્યાં જ દોકે છે, કે જ્યાં સર્વ સત્ત્વવિપયક હિતચિન્તા રૂપ વિશુદ્ધ આત્મપરિણામ હયાતિ ધરાવતો હોય અથવા તે પરિણામ પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા ચિત્તમાં વર્તતી હોય. સર્વ સત્ત્વવિપયક હિતચિન્તાના સાચા અમૂલ પરિણામમાં દશ પ્રકારનો ચારિત્રધર્મ અર્થાત્ સાધુધર્મ અને સાધુધર્મ પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા રૂપ ‘શ્રાવકધર્મ’ અંતર્ગત રહેલો છે, એમ માનવું જોઈએ. સકલ સત્ત્વવિપયક હિતચિન્તાનો પરિણામ એ જ ભાવધર્મ ॥ અને એ ધર્મમાં જ વિશ્વના તમામ પદાર્થોને નિયમમાં રાખવાની તાકાત છે. એ ભાવ-ધર્મને ટકાવવા માટે, પેદા કરવા માટે કે વધારવા માટે

જેટલા જેટલા માર્ગો છે, તે બધા પણ કારણમાં કાર્યના ઉપચારથી ધર્મ છે. ભાવધર્મના કારણ રૂપ ધર્મ એ દ્રવ્યધર્મ છે. એક પ્રભુની આજ્ઞાના ભાવપાલન રૂપ છે અને બીજો પ્રભુની આજ્ઞાના દ્રવ્યપાલન સ્વરૂપ છે. ભાવ અને દ્રવ્ય ઉભય પ્રકારે પ્રભુની આજ્ઞાનું પાલન અને તે પાલન ઉપરનું બહુમાન, એને અનુકરે બોધિ અને તેનું બીજ કહેવાય છે. એવી બોધિ અને એનું બીજ પ્રાપ્ત કરી, જગતના આત્માઓ ત્રણેય કાળમાં સુખી થાઓ, સુખી થાઓ, સુખી થાઓ,—એ ભાવના નિરંતર કર્તવ્ય છે. એથી ભવવિરાગ અને મોક્ષાનિદાન દંડ થવા સાથે શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનને સાચો પ્રભાવ જગતમાં વિસ્તાર પામે છે.

સામાયિક અને નમસ્કાર

સામાયિક એટલે સર્વ જીવો આત્મતુલ્ય છે. એ સાધનાનો અભ્યાસ નવકાર એટલે પોતાનો આત્મા પરમાત્મતુલ્ય છે, એની સાધનાનો અભ્યાસ. જીવનમાં સામાયિક અને સ્મરણ-ધ્યાનમાં નવકાર. સામાયિક એ જીવનમાં જીવવાનો અભ્યાસ છે. સામાયિક રૂપ પ્રત્યક્ષ જીવનના અભ્યાસ વડે નવકારથી ફલિત થતા પરોક્ષ મોક્ષમુખની પ્રાપ્ત થાય છે. એ રીતે 'કરેમિ ભતે'નો 'ક'કાર અને 'નવકારમંત્ર'નો 'ન'કાર પ્રાપ્ત થવો એ પરમ પુણ્યોદય છે. કરેમિ ભતે એ દ્વાદશાંગીનો સંક્ષેપ છે. નવકાર એ દ્વાદશાંગીનો સાર છે. સાર એટલે ફળમંદિર, એટલે દૂકા અર્થ-કાર્યક્રમ. સામાયિકના દંકા અર્થ કાર્યક્રમ વડે-તેની સાચી સાધના વડે શ્રી પરમેશ્વરની પ્રાપ્તિ થાય છે. શ્રી અરિહંત પ્રથમ પરમેશ્વર રૂપ હોવા છતાં શ્રી પંચપરમેશ્વરિય છે. અરિહંતના ધ્યાનથી શ્રી પંચપરમેશ્વરિનું ધ્યાન થાય છે અને શ્રી પંચપરમેશ્વરિના ધ્યાનથી શ્રી અરિહંતનું ધ્યાન થાય છે. સામાયિક એ પરમેશ્વરિ થવાની સાધના છે. નવકાર એ સાધનાના પરિણામે મળનારી પદવીનો ઘોતક છે. નવકાર એ નિશ્ચય રત્નત્રયીનું પ્રતીક છે. સામાયિક એ વ્યવહાર રત્નત્રયીનું પ્રતીક છે. નિશ્ચય એ ફળ છે. વ્યવહાર એ સાધન છે.

“ નિશ્ચય દષ્ટિ દૃઢ્ય ધરીછ, પાગે જે વ્યવહાર;
પુણ્યવંત તે પામશેછ, ભવસમુદ્રનો પાર.”
(ઉ. શ્રી યોગવિનયછ મ.)

વ્યવહારનું પાલન એ નિશ્ચયનું સાધન છે. નિશ્ચયનું
ધ્યાન વ્યવહારનું વિશેષક છે. નવકારને લક્ષ્યમાં રાખીને
સામાયિકનું આચરણ કરનાર નિયમા મુક્તિમુખને પ્રાપ્ત
કરે છે. સામાયિકનો વ્યવહાર શુભ હોવાથી પુણ્યનો ઉત્પા-
દક છે. નવકારનું ધ્યાન લક્ષ્યને ઝાળખાવનાર હોવાથી
વ્યવહારને સુધારનાર છે. ‘શિવમસ્તુ સર્વ જગતઃ’ એ
સામાયિકના પરિણામ છે. ‘નમો અરિહંતાણં’ એ નિશ્ચયનું
વાક્ય છે. વેદના મહા વાક્યની જેમ એ ચૈદ્ર પૂર્વ અને દ્વાદ-
શાંગીનું મહા વાક્ય છે. વેદ, વેદાંગ, ન્યાય, મીમાંસા, ધર્મ-
શાસ્ત્ર અને પુરાણોનું તાત્પર્ય એવ પ્રત્યેક છે. દ્વાદશાંગીનું
સ્વરૂપ પરમેષ્ઠિ નમસ્કાર અને એ દ્વારા શુદ્ધાત્મ સ્વરૂપનું
પરિવૃત્તન છે.

નમસ્કાર એ અનુભવનું સ્વરૂપ છે. અનુભવનું અને
પ્રત્યક્ષ એ એ પર્ચાય શબ્દો છે. ‘તનુ પદ્માન મોક્ષં, પ્રકાશં
મોક્ષં’ એ વાક્યને પદોમાં કે પછી બુદ્ધિ થવું ઉત્કૃષ્ટપાત્ર
શબ્દો છે. તે અનુભવનું અને પ્રત્યક્ષ છે. નમસ્કાર તેને
સૂચક છે. એ દ્વારા અનુભવના કે પ્રત્યક્ષ નિરૂપણ, જેને
નમસ્કાર એવું કે તેના બુદ્ધિ માર્ગ પરિણામ કહેવા, તે જે
મોક્ષ માર્ગ છે તે માર્ગ મારણી કહેવા નિરૂપણ અને
મોક્ષ જે અનુભવને અનુભવની દેશિકા કે નિરૂપણ માર્ગ

ન હોય; તો તેઓને કહેલો તે નમસ્કાર જુદો છે-સાચો નથી : દ્રવ્યનમસ્કાર છે-સાવનમસ્કાર નથી. પરંતુ શુભનો પક્ષપાત અને એ પક્ષપાત સહિત સાચો નમસ્કાર આવે ક્યારે ? શુભનો પક્ષપાત એ શુભો પ્રત્યે ધ્રુવ માંગે છે. શુભોમાં ઉપાદેયપણાની ખુદ્દિ એજ સાચી ધ્રુવ છે. જ્યાં મુખી જેને નમવામાં આવે છે તેના શુભોમાં ઉપાદેયખુદ્દિ નથી, તે શુભો આદરવા લાયક છે-આચરવા લાયક છે એવો ખ્યાલ નથી, એ શુભોને જીવનમાં લાવવા પ્રત્યે ઉદાસીનતા છે અને ઉપેક્ષાખુદ્દિ કે હેયખુદ્દિ છે; ત્યાં મુખી સાચો નમસ્કાર-સાવનમસ્કાર ક્યાંથી યાય ?

શુભોમાં ઉપાદેયખુદ્દિ એ સાવનમસ્કારનું પ્રથમ પગથિયું છે. જ્યાં મુખી ચિન્તામણિ અને કામધેનુ કરતાં પણ પરમેશ્વરોને જે શુભો પ્રાપ્ત થયા છે. તેની કિંમત અધિક છે એવો ખ્યાલ ન આવે-એનું સાચું જ્ઞાન ન યાય; ત્યાં મુખી સાવનમસ્કાર આવી શકતો નથી. આજે તો મોટે ભાગે જેને નમવામાં આવે છે તેના શુભોનું જ્ઞાન નથી. જ્ઞાન છે તેને ઉપાદેયખુદ્દિને બદલે ઉપેક્ષાખુદ્દિ છે, અથવા આગળ વર્ધીને કહીએ તો હેયખુદ્દિ હોય તેવો વર્તાવ છે. પરમેશ્વરોએ પાંચ વિવચ્ય ત્યજ્યા છે અને ચાર કપાય જીત્યા છે. પાંચ મહાવ્રતો અને પાંચ આચારોમય તેઓનું જીવન છે અષ્ટપ્રવચનમાતા અને ૧૮૦૦૦ રીલાંગ રચના તેઓ પોરી છે. તેમાંની કોઈ પણ વસ્તુ ઉપર જેઓને પ્રેમ નથી, આદર નથી, યેગવવાની કે બલુવાની પણ ઈચ્છા કે

શકાર નથી; તેઓનો નમસ્કાર
બની શકે ?

નમસ્કારને ભાવનમસ્કાર બતાવવા માટે ગુણગાદુમાન
ઉઠે નહિ, તેમ ગુણ ઉપર ગાદુમાન-આદરભાવ રૂપ બીજનું
આધાર કે વાવેનર કર્યા વિના પ્રજાપ્રાપ્તિ અને તેના કામ
રૂપ મોક્ષપ્રાપ્તિ રૂપી માન્ય કરવાંથી ઉઠે ? અને તેટલી વૃદ્ધિ
શાપ અને ગર્ભ તેટલી વૃદ્ધિ મુદ્દા ઉપર, પરંતુ બીજ વાગ્યા
વિના સ્વપ્નર ઉત્પન્ન થાય નહિ !

‘પાપને પ્રમાણપાપ મન્યપ્રમાણિ’ સ-પુરુષાના ગુણનું બહુ
માન અને પ્રશંસા એ ‘પર્મબીજનું’ સાચું વપન છે. પર-
તંત્રિઓમાં સંકેતો અનેક ગુણને બિન્નામણીથી અનિહ
માનો, પ્રમાણથી અનિહ માનો, કલ્પવૃક્ષથી અનિહ માનો
અને કલ્પવૃક્ષથી અનિહ માનો, કેમ કે-એ બધામાં કલ્પ
પુત્રનું અને બિન્ના વપનનું કે ‘સમર્થ’ છે, તેથી
કેવળ કે અનિહ સામર્થ્ય સાચા મુદ્દા અને તેના ગાદુમાનમાં
કેવળ એ અવગત કેવળ કેવળ પાત્રને અનિહમાં કે સામર્થ્ય
અવગત કે સામર્થ્ય તેનું વિપાકનું નથી, પણ મુદ્દા
અવગત કે સામર્થ્ય સામર્થ્યપાપ, પુત્રમાં
કે પુત્ર અનિહ્ય સામર્થ્યપાપ, કે તે મુદ્દાપાપના
પાત્રને સામર્થ્ય પાત્ર, કેવળ કેવળ કેવળ કેવળ

સમર્થનું પાત્ર પાત્ર પાત્ર પાત્ર પાત્ર પાત્ર પાત્ર પાત્ર

છે, જ્યારે ખીજી બાજુ પાપનો નાશ કરે છે. નવમું પાપસ્થાન લોભ અને જ્ઞાનનું પાપસ્થાન નિઃશ્વાત્વશત્ક, એ બંધા પાપોમાં સૌથી મોટા ગણાય છે. તે બંનેનો નાશ એક જ નવકારથી સધાય છે, કેમ કે—નવકાર દુઃખથી લોભનો શત્રુ છે અને સુખિમુખનો લોભ જીવમાં જગાડે છે. નવકાર પાપને પાપ નહિ માનવા રૂપ તથા પુણ્યને પુણ્ય નહિ માનવા રૂપ જડતાનો નાશ કરે છે અને શુદ્ધ દેવ-શુદ્ધ-ધર્મ ઉપર પ્રેમ પેદા કરે છે

ક્ર

નવકારનું સામર્થ્ય

મહામંત્ર નવકાર એ શ્રી જૈનશાસનનો પરમ મંત્ર છે. તમામ આરાધનાનું એ અંતિમ રહસ્ય છે. નવકારને પકડવાથી બધી જ હિતમ આરાધના પકડમાં આવી જાય છે. નવકારનું પુનઃ પુનઃ રહસ્ય કરનાર અંતે શ્રી પંચપરમેશ્વરરૂપ બને છે. અથવા નવકારના પ્રથમ પદસ્વરૂપ 'નમો સરિદંતાર્ણ'નું પુનઃ પુનઃ રહસ્ય કરનાર આત્મા અંતે શ્રી સરિદંતસ્વરૂપ બને છે. નવકારનું સામર્થ્ય અદ્ભુત છે. તે સર્વાંગમુદ્ધ મહામંત્ર છે તથા ખીજા પાત્ર તમામ મહામંત્ર અને પ્રવર વિદ્યાઓના ઉત્કૃષ્ઠ બીજસ્વરૂપ છે.

આત્મજ્ઞાન સર્વથી શ્રેષ્ઠ સાથી ?

આત્મજ્ઞાન સત્ય ચા

દોડો હંમેશાં મોટી જાળતો તરફ દોડે છે અને નાની જાળતોને વિસરી જાય છે. તેઓ સમાજના, દેશના અને વિશ્વના ભારેજમ વિચારો કરે છે અને પોતાના, પોતાના કુટુંબીઓના અને ઘરના સીધા-સાદા વિચારો કરવાનું વિસરી જાય છે. મોટાં ઝન્યો, ઇતિહાસો અને શાસ્ત્રોમાં ગુંચવાયા કરે છે અને નાની નોંધપોથી, દિનચર્યા અને દરરોજની વાતો વિસરી જાય છે : આદર્યોનાં જંગલોમાં રખડે છે અને વાસ્તવિકતાની કેડીઓને છોડી દે છે; તેમજ મોટી વસ્તુઓના જગમગાટમાં નાની વસ્તુઓ દેખાતી નથી.

[illegible]

ખામી સૂચવે છે. નાની બાબતો મોટી બાબતોનાં અવયવેટ સ્વરૂપ છે—એમ માની, તેના તરફ વધારે કાળજી રાખવી એ જ સાચી દષ્ટિ છે.

‘કયા પિંડે ત્વયા પ્રજ્ઞાંકે ।’—એ ન્યાયે નાની વસ્તુ-
ઓને સમજનાર મોટી વસ્તુઓને આપોઆપ સમજશે.
પોતાને ઓળખી લેનાર આખા વિશ્વને સહેલાઈથી ઓળખી લે
છે. આત્મજ્ઞાનને એટલા માટે જ સર્વથી શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન કહ્યું છે.

જીવનની પ્રત્યેક ક્રિયાને સૂક્ષ્મ રીતે અવલોકી, તેમાં
શુદ્ધિ, સમજ અને સરલતા લાવવી જોઈએ. કેમ બોલવું,
કેમ ચાલવું, કેમ બેસવું, કેમ ઉડવું, કેમ ખાવું, કેમ પીવું—
એવી નાની નાની જણાતી ક્રિયાઓ જ સંસ્કૃતિના પાયાની
ઈંટો છે. નજીવી લાગતી બાબતોને પણ ખુદ્દિ અને
અંતઃકરણની કેન્દ્રિત કરેલી સમગ્ર શક્તિ વડે જોનારને,
વિચારનારને અને આચરનારને જ તેમાં મહત્તાના દર્શન થશે.

ખીજી રીતે વિચારતાં, જેને મોટાં પુસ્તકો વાંચવા
હશે, તેને નાના અક્ષરો શીખવા પડશે; જેને બળ્ય શિક્ષ-
સ્થાપત્યો ઇર્જવા હશે, તેને નાનાં હથોડી-ટાંકણા હાથમાં
લેવા પડશે; જેને અદ્ભુત નૃત્ય કરવું હશે, તેને ચૈતન્યના
નાનામાં નાના ધબકારનો પણ અભ્યાસ કરવો પડશે; તેમજ
જો લાખોના હૃદયને ડોલાવનાર સંગીત રેલાવવું હશે, તો
નાના પણ સ્વરો અને સૂરોને ઘુંટી ઘુંટીને પી જવા પડશે.

પ્રજ્ઞાંકને ઓળખવા માટે પિંડને ઓળખવો જરૂરી

છે. પરમાત્માનું જ્ઞાન મેળવવા માટે પ્રથમ હવાત્મને સમજવો આવશ્યક છે. પાડશાળાઓમાં હવવિચારનું જ્ઞાન પ્રથમ આપવામાં આવે છે, તેની પાછળ સૂક્ષ્મ વિચાર છે. નાનામાં નાના હવનું જ્ઞાન પણ સમગ્ર હવચરિત્રના વિશાળ વિજ્ઞાનનો પાગો છે.

૬૬

સાદગુણ સાંતીનું મહત્ત્વ

Spiritual principles can only be acquired after long discipline in the pursuit and practice of virtue.

સાદગુણ સંતોષના નાના નાના સિદ્ધાંતો મૂળ સિદ્ધાંતો પરથી જ આપવામાં આવે છે.

નથી ત્યાં સુધી કાંઈ નિબપન્ન થતું નથી-એ વાત સત્ય છે, તો પણ તેનામાં શક્યતા તો રહેલી જ છે. સાફ વિચાર રૂપી ખી પણ કોઈ સારા વર્તન રૂપી થોડના કણસલામાંથી જ છૂટું પડેલું છે. એ રીતે વિચાર અને વર્તન વસ્તુતઃ એક જ વિકાસ યોજનાના બે બુદ્ધા બુદ્ધા છેડા છે. વિચાર કે ભાવના એ પણ એક પ્રકારનું કાર્ય જ છે, તેથી તેનું પણ કારણ શોધવું જોઈએ. એ કારણ પૂર્વના વર્તન સિવાય ખીતું કોઈ નથી. જીવનરોગમાં ઉત્તમ પાક પકવવા ઇચ્છનારે ઉત્તમ વિચારોની કિંમત જેમ ચોાછી નહિ આંકવી જોઈએ, તેમ ઉત્તમ વિચારોની કિંમત આંકનારાઓએ ઉત્તમ વર્તનની પણ તેટલી જ કિંમત આંકવી જોઈએ.

૬૬

ગુણો મેળવવા પ્રયત્ન કરો !

“ ગુણેષુ યત્નઃ ક્રિયતાં, ક્રિયાલ્લોભેઃ પ્રયોગતમ્ ।

નિઃક્રિયસ્તો ન ધન્યામિમાંશઃ ક્ષીરસ્તિવર્જિતાઃ ॥”

બ્રાહ્મર્થ-જેમ દૂધ પિનાની વાંઘ્યા આવડે તમે ઘંટા-ગુણરમાળા વગેરે બાંધીને શાળગારવાથી દૂધનો અર્થો તેને ખરીદ કરતા નથી, તેમ મનુષ્ય પવન ગુણ પિના કેવાળા બાઝા આડંબર કરે તેથી તે માટે ખરીદ કરતા નથી. આથી વાસ્તવિક મહત્તા પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રવિરિત ગુણ મેળવવા પ્રયત્ન કરવા કરતા, એ જ વિવેકી મનુષ્યોનું પરમ-મોક્ષ કર્તવ્ય છે.

મહાગુણ સાધના

૨ વેપક

૫. મુનિરાજ શ્રી કુંકુદવિજયજી મહારાજ

માનવજીવન એ મહાગુણોની પ્રાપ્તિ કરવા માટેનું એક શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ સાધન છે. એનો ઉપયોગ મહાગુણોની પ્રાપ્તિ માટે કરવો, તે વિવેકી માત્રનું પરમ કર્તવ્ય છે. જીવનમાં અશાન્તિ દાખવાનો અને શાન્તિને સ્થાપવાનો એ જ એક રામજાન્ય ઉપાય છે.

જીવનમાં મહાગુણોનો અભ્યાસ કેવી રીતે કરવો અને આમનાત્ કેવી રીતે બતાવવો, તે માટે લલમજી ૪૫૭ પૃષ્ઠના 'મહાગુણ સાધના' નામના આ પુસ્તકમાં તારી, મન્ત્ર અને રાગક બાપામાં જુદા જુદા ઉપાયો દર્શાવવામાં આવ્યા છે.

મહાગુણાંગનું આમણો માટે આ પુસ્તક અવશ્યક સાધના સાધક છે

—પ્રકાશક